

Lo País de Bòrn

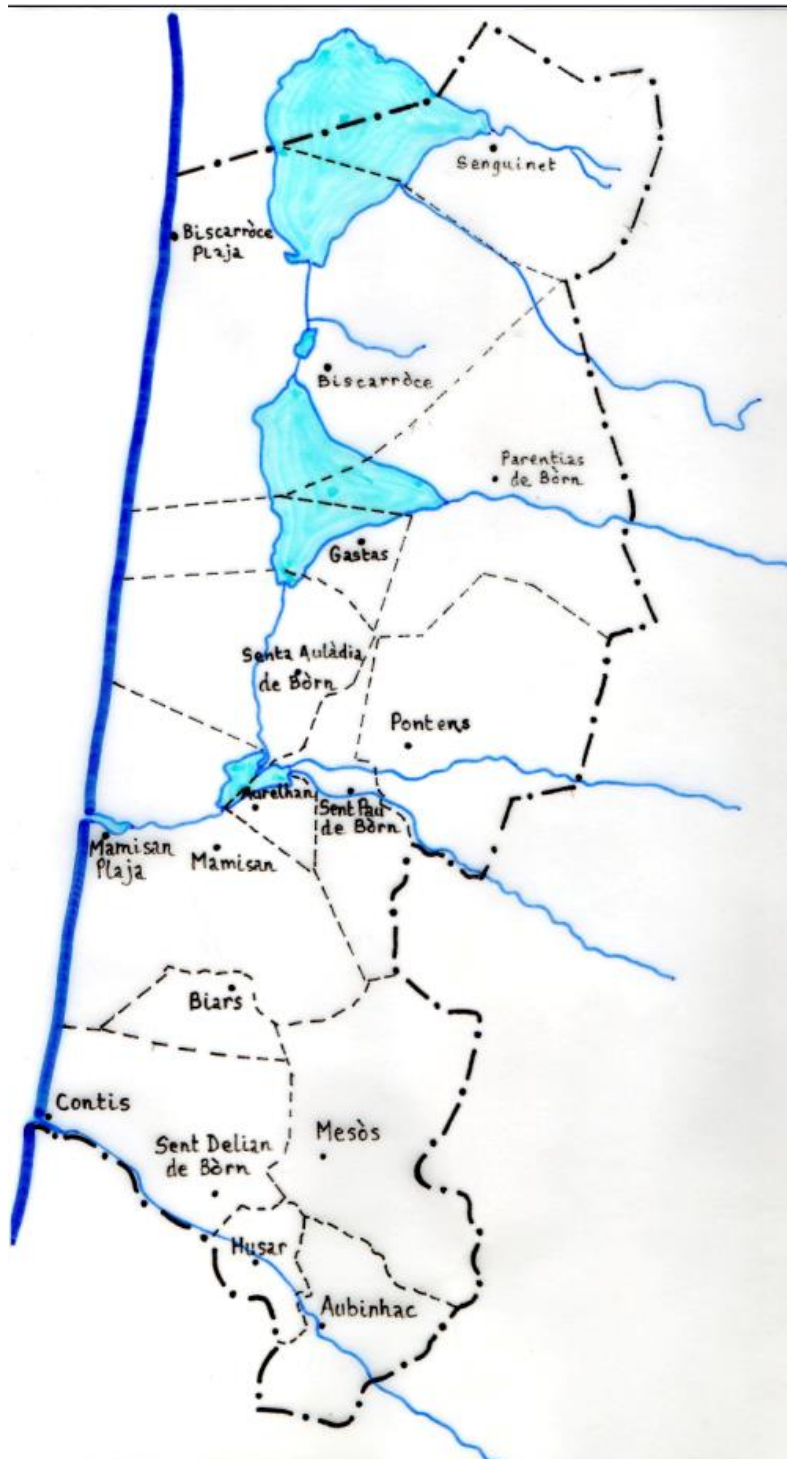
Un parçan de Gasconha

Halip Lartiga

2019

Lo País de Bòrn qu'es un parçanòt deu litorau de les Lanas de Gasconha. Qu'es istoricament compausat per les comunas de Sanguinet, Biscarròce, Parentias de Bòrn, Gastas, Senta Aulàdia de Bòrn, Pontencs, Sent Pau de Bòrn, Aurelhan, Mamisan, Biars, Mesòs, Sent Delian de Bòrn, Husar e Lo Bin hac. Qu'es destermiat a bisa preu País de Buiç, a mijorn preu Marancin e au davant per le Gran'Lana. Tabé com le maja partida deus país gascons que vadot bilhèu de cap au sègle X^{au}, lo ducat-comtat de Vasconia quònd s'esbrighèt e se perdot l'unitat. Aquiras pajas que vann estudiar les soas originas, los contèxtes istorics qui a traucats e le soa identitat etnolingüística. Lo son nòm que vènn bilhèu deu gascon *bòrna* dond vòu dèder tèrmi.

Lo País de Bòrn, Halip Lartiga 2016

Los periòdes preroman e roman : l'Aquitània proto-basca

Lo Bòrn n'existiva pas unquèra tau com lo conéixem uei mès lo son hèit qu'era puplat preus Aquitans o proto-Bascos, pròbable desempuix lo paleolic superior. Que tinènn quasi tot lo territòri dont s'esplandeix enter Garona, le Mar Grana e les Pirenèas. Los Bituriges Vivisques, deportats preus Romans enter le fin de le guèrra de les Gàllias e lo regnat d'Auguste, a le fin deu purmèr sègle davant J.-C., qu'erann lo solet puple cèlta acasit en çò deus Aquitans. Que vinènn deu parçan d'*Avaricum* (Borges). Siguentz Estrabon, ne paguèvann pas nat rèbo aus Aquitans quònd èrann installats suu son hèit. Lo son capdulh qu'era *Burdigala* (Bordèu) e qu'aucupèvann le maja partida de le Gironda de uei, sonque lo País de Buix e lo Vasadés.

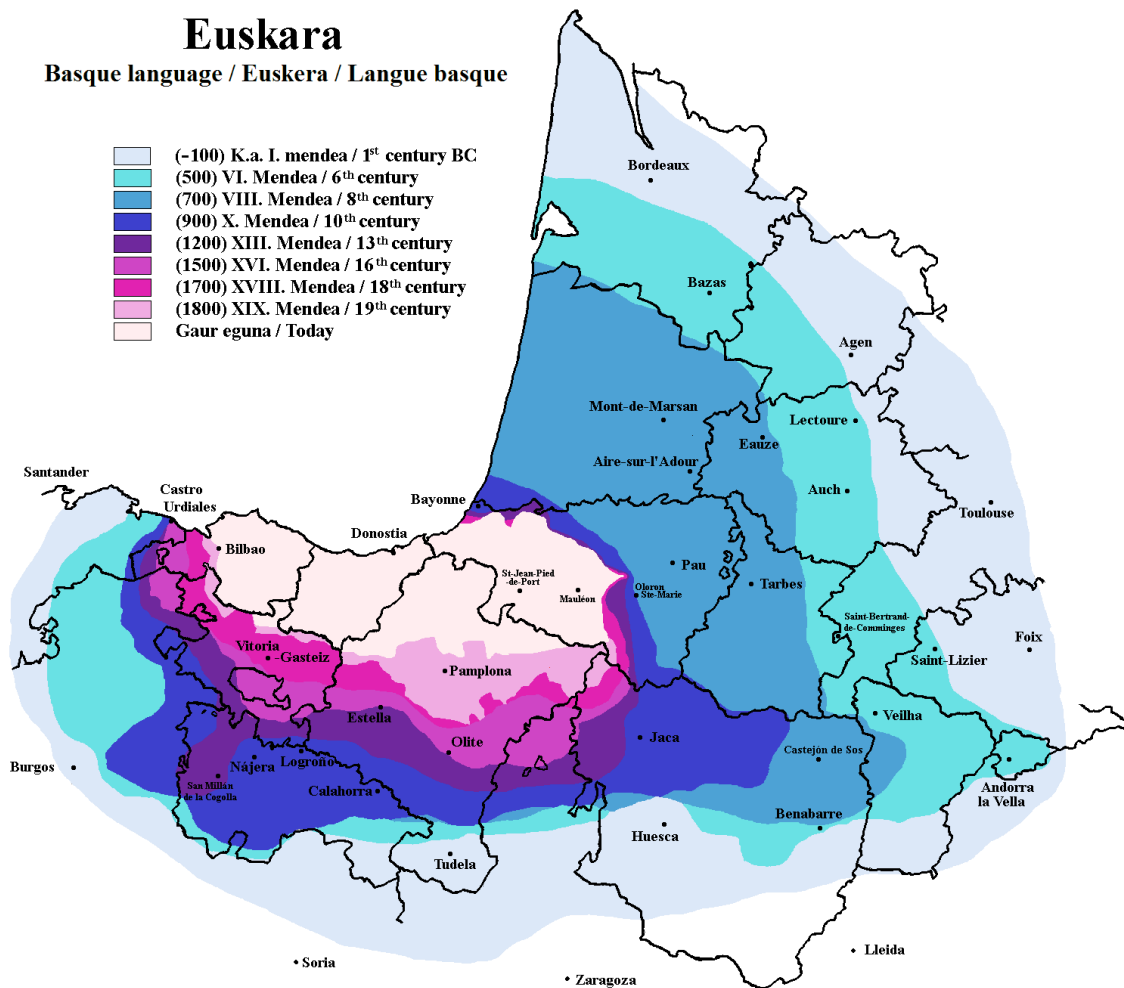
Los puples aquitans deu Bòrn de uei que sonn identificats com Boiates o Cocosates e lo Bòrn qu'es au quatecamins de'quiras duvas pupladas aquitanas. Que cau díder los Tarbèlles, lo puple mèi importènt de l'Aquitània occidentau antica, qu'avènn bilhèu mand sus iths tabé com ic amuixa le carta de l'Aquitània l'ann -56, dessenhada per l'Auguste Longnon en lo son *Atlas historique de la France depuis César jusqu'à nos jours*.

Aquitània deu tèmps de le conquista romana en 56 davant. J.-C., Auguste Longnon, detalh, 1885

Le lenga deus Aquitans

Los Aquitans, o proto-Bascos, qu'èrann plan destrigats deus Gallés cèltas preus Romans. Que parlèvann en efèit unh'auta lenga, qu'avènn vets desparièiras e un anar diferènt deus Cèltas. Qu'èrann pròbable de le medissa tusca com los Bascos de bisa e los Gascons de uei, parlantz dialèctes dond sonn au còp lo substrat deu romanic gascon e los davancèrs mèi drets de l'*euskara*¹ contemporanèu. Le lenga deus Aquitans, lo proto-basco, que s'arrecunhèt mèi anar mèi e lo son territòri que dominguèt arrond le conquista romana e dinc a le fin de le hauta Edat Miejançèira. Le soa arreculada geografica que's hadot de hiu dinc a l'epòca contemporanèa. Uei, lo hèit de l'*euskara* que s'a estabilisat e que torna quitament conquistar parçans d'auts còps perduts, susquetot au Mijorn, valent a dèder en les províncias d'Alava, Biscaia, Guipóscoa e Navarra.

Ipotèsi de les arreculadas deus dialèctes aquitans proto-bascos, siguentz Halip Lartiga, 1998

¹ Qu'es lo nòm de le lenga basca en basco. Un bascoparlant qu'es hèit *euskaldun* = *euskara* + *dun*, çò dond vòu dèder « lo dond possedeix le lenga basca ».

Que pòdem botar l'aira geografica deu Bòrn de uei qu'estot bilenga protoromanic/aquitain dinc au VII^{au} o VIII^{au} sègle. Un long procediment de romanisacion culturau e lingüistica, dond avè començat talèu le conquista au Ier sègle davant J.-C., que s'acabèt dab le formacion d'ua lenga romanica, hèita gascon, dond possedeix un substrat² vasco-aquitain tà çò deu lexic, de le fonetica e a-bèths-còps de le sintaxi. Lo tralh mèi vedènt de'queth erteratge lingüistic que's pòt notar en le toponimia dab, mèi que mèi, los nòms de lòcs acabats preu suficse -òs, -òce (-òssa ?) com Mesòs o Biscarròce. Biscarròce que s'explica mèi que plan dab lo mòt basco contemporanèu *bizkar* (esquia, tucolèira, sèrra, som) e lo son suficse aquitain -o(t)z(e) dond a pròbable le medissa valor com los suficses roman (latin) e gallo-roman -anum e -acum (-an, -ac/-acq). Biscarròce, atau nomentat preus sons purmèrs abitants, que significa literaument lòc ond s'i tròbann sèrras, o dunas, contrastantz hòrt dab lo grand jup de le lana a l'entorn. Atau, le vielha seuva usatgèira qu'es plaçada sus aquiras dunas ancianas hèitas Montanha preus de le tusca. Siguentz les nòrmas bascas de uei qu'escriurem *Bizkarro(t)z(e)* en *euskara* e lo gascon normat que carré bilhèu escrìver Biscarròce. D'aus microtoponimes, versemblablement de vea proto-basca, qu'existéixenn a Biscarròce. Que sonn Ispe, Navarròce, Navars e Narb. Qu'am tabé Sintròce e Boricòs a Pontencs, Laossa, Jòssa e Ossa a Sent Pau, Udòs a Mamisan, Xarrita d'Aurelhan, Orlòce (Orlòssa ?) a Mesòs o unquèra Galòste a Husar.

Los Boiates e los Cocosates

Los purmèrs que sonn a-bèths-còps aperats Boates o Bocates en los tèxtes vielhs, nòm dond auré dat Boiates. Totun, que'us cau bilhèu deslèger deus Boians, ou Boii, puple cèlta per a-de-bon e dab qui los hènn sovent tènher, pramon de'quera sembla omonimia. En efèit, los Boiates qu'estórenn clarament amassats dab los auts puples de l'Aquitània etnica antica e de le Novempopulània talèu los purmèrs tèxtes e daubuns autors que's pènsann los cau deslèger deus Boians vertadèrs, cèltas, mau singui lo ligam qui pòdem botar entr'iths. Le teoria dond certa los Boiates que serenn salhits d'un arram deus Boians de les Gàllias cisalpina e transalpina, de Panònia e de Bohèmia, n'es pas totaument satisfasenta e ne pòt pas estar le soleta arretinuda. Que sàbem en efèit lo solet puple de qui e pòdem avir qu'era vertadèrament cèlta e dond s'acasi suu territòri deus Aquitans, qu'es lo deus Bituriges Vivisques, salhit deus Bituriges Cubes deu parçan de Borges e mudat en Aquitània arrond le conquista de Crassus l'ann -56. Los Boiates se sonn de vea cèlta, çò dond es generaument arrecebut uei dab çò qui sàbem, qu'estórenn pròbable hòrt aquitanisats, o de betot tròp chics, o unquèra tan bienn assimilats aus autoctònes los autors de l'Antiquitat que'us apresetèvann taus com un puple indigèna de l'Aquitània primitiva. Que cau arremombrar los istorians francés, entà bastir le nòva nacionau, qu'ann bèra pausa amuixat tots los publants de les Gàllias com Cèltas.

Los Cocosates que sonn espiats com un puple etnicament aquitain³ e que'us plàçann aus país de Brassens e de Bòrn mès tabé, siguentz daubuns autors, en Maremne e Marancin⁴. Que'us didènn

² Nòm masculin. En lingüistica, qu'es quònd ua lenga influença un'h'auta en bèth dispareixentz. Lo substrat deu gascon qu'es çò dond sobra de le lenga aquitana, qui hènn tabé proto-basca, e dond caracteriza lo nòste idiòma au par de les autas lengas romanicas. Lo gascon qu'es alavetz ua lenga aquitano-romanica e no gallo-romanica.

³ « Aqueth combat talèu coneixut, le maja partida de l'Aquitània que's sosmetot a Crassus e que mandèt espontanèament ostatices. Au miei de'quiths puples qu'èrann los Tarbelli, los Bigerri [...] los Vocates, los Tarusates, los Elusates [...] los Ausques [...] los Sibusates, los Cocosates... ». Juli Cesar, *Le Guèrra de les Gàllias*, III, 27.

sexsignani, ta-d-ic díder tot de les xeis banèiras, çò dond vòu díder qu'amassèvann xeis tribús. Quauques lingüistas qu'arrelígnan lo son nòm au basco *kokots* (menton) e que pòdem botar s'a hargat sus l'arrigada aquitana proto-basca **koiz/coç* (tucolèira, serròt), qui tórnam trobar dab lo nòm antic de Vasats, *Cossio*.

Arrond le conquista romana, l'Aquitània etnica deu Cesar qu'estot amassada dab uva Aquitània grana per l'Octavi Auguste, província immensa dond s'esplandiva de les Pirenèas dinc a Leire.

Le gran' Aquitània d'Auguste a le començada deu Ier sègle arrond J.-C.

⁴ Lo Brassens qu'es un paísòt landés plaçat a l'estrem de Morcencs e Arjusan. Lo Maremne qu'es au mijorn de le còsta landesa, a l'entorn de Cap Berton, Tòce e Sent Jorns de Maremne. Lo Marancin qu'es enter lo Bòrn e lo Maremne, enter Lit e Micse, Lo Bocau Vielh, Talèr e Castèths.

Novempopulània

Totun, que tornèren crear l'Aquitània primitiva dab lo nòm d'*Aquitania tertia*, *Aquitania propria* o *Novempopulania* talèu le fin deu Ier sègle o mèi pròbable au III^{au} sègle. Qu'es l'Aquitània etnica⁵ primitiva deu mijorn de Garona, dond coneixot lo son apogèu au V^{au} sègle e de qui lo capdulh èra Eusa. Lo nòm de Novempopulània qu'estot utilizat dinc a le soa desapareixuda a le començada deu VII^{au} sègle.

Deu punt de vista religiós, que pòdem botar un abescat deus Boiates (carta p. 17), hèit suu territòri deu *pagus Boiorum* novempopulanian amuixat sus les cartas de les pajas 7 e 8, qu'estot creat talèu lo Baix Empèri, de cap au IV^{au} sègle, e que durèt dinc a le hauta Edat Miejança. Le soa existéncia qu'es totun ipotetica pramon n'es pas certada preus tèxtes. Lo nòste parçan qu'estot bilhèu estacat au país deus Tarbèlles, de qui lo caplòc èra Dacs, tabé com ic dèixa pensar le carta qui am amuixada a le paja 3.

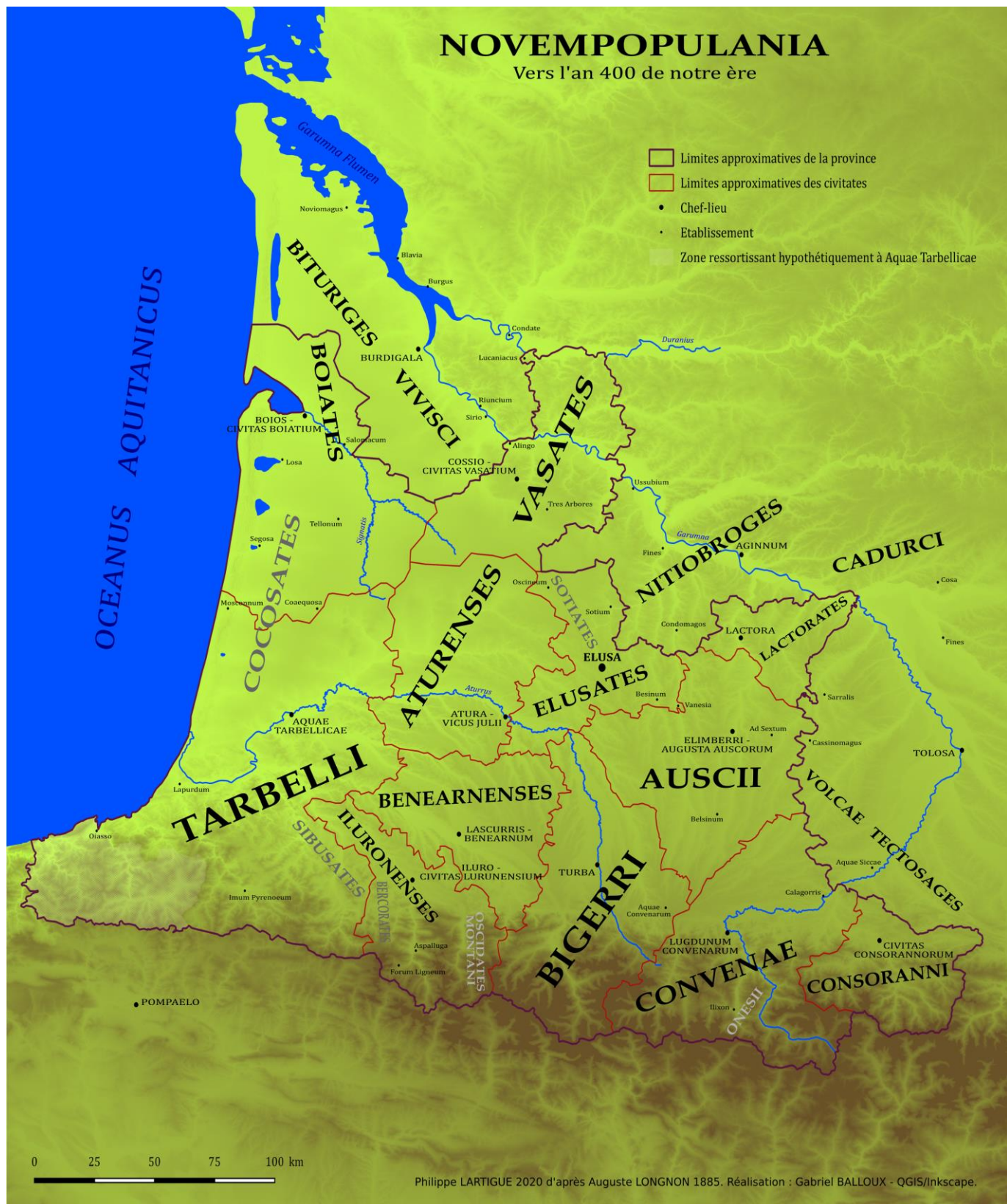

Gàllia jos dominacion romana a le començada deu V^{au} sègle, Auguste Longnon, detalh, 1885

Cubèu e pinga descobèrts suu siti de l'antica Losa
Musèu de Sanguinet, fòto Mathieu MD

⁵ Puplada per les tribús aquitanas no cèltas.

Novempopulània au V^{au} siècle arrond J.-C., lo País de Bòrn qu'es deu *pagus Boiorum*,
Halip Lartiga, 2015, d'après l'Auguste Longnon

Lo publament deu País de Bòrn en l'Antiquitat

Le nòste region, situada a le termièra nòrd-occidentau de le província d'*Aquitania Tertia* o *novempopulana* (cf. cartas p. 7 e 8), qu'èra alunhada deus còrs urbans com n'èra *Aqua Tarbellicae* (Dacs) e unqu'èra mèi de le metropòli novempopulaniana *Elusa* (Eusa). Mau singui le proximitat de *Burdigala* (Bordèu), ciutat hòrt mèi importènta qui no pas Eusa, lo territòri deu País de Bòrn e deu País de Buix ne'n depenènn pas deu tèmps de l'Antiquitat romana, per arrasons dond sèmblessen d'òrdi etnic. Arremombram los publants deu nòste parçan qu'èrann aquitans e briga cèltas. Que volènn versemblablement estar dessepartits deus Bituriges Vivisques. Siguentz Juli Cesar, mès tabé Estrabon, Plini l'Ancian, Pomponius Mela o Ammian Marcellin, los purmèrs que's deslegènn deus sigonds tà çò de le heitura fisica, de le lenga, de les vets, de les leis e de les tradicions. Les coneixenças de uei lo jorn qu'avien de qu'èrann los aujons deus Bascos de Bisa e deus Gascons. Que'us hènn proto-Bascos.

Qu'arrecébenn generaument lo País de Bòrn, au mèi chic tà çò de le soa part septentrionau, a bisa de Mamisan, qu'èra deu territòri deus Bocates/Boiates, a bèths còps hèits Boates mès tabé Boians o Boii (cf. p. 5). Qu'es notadament l'aupinion deu Jean-Pierre Bost. Atau le ciutat de *Losa* (Sanguinet) qu'es generaument plaçada en çò d'iths e le termièra dab los Cocosates de pos a *Segosa* (Sent Pau de Bòrn) o mèi de cap a *Mosconnum* (Micse). Mès aquò que pausa le question deu continuèr etnic e territoriau deu Bòrn de qui le hita mijornau, plan coneixuda desempuix l'Edat Miejança, n'es pas briga a Sent Pau o Aurelhan mès a Sent Delian e au Binzac. Aquera dessepartida ne sembla pas logica pramon lo nòste parçan que s'esplandeix suu medís hèit desempuix quasi mila anns, a le contuna, çò dond vòu bilhèu díder cau que n'anim cercar l'explic mèi enlà en l'Antiquitat romana e preromana, tabé com s'ic pensa l'Anne Zink.

Lo hèit qu'es lo País de Bòrn, quitament davant d'estar nomenat atau, qu'estot sovent amassat dab le ciutat de *Boios* (Le Mòta, a le hita enter Lo Teix e Viganòs) desempuix l'epòca novempopulaniana. Qu'am vist l'ipotèsi d'un abescat deus Boiates, au Baix Empèri roman, qu'existeix. Qu'èra situat en Novempopulània o Aquitània tresau e que corresponè pròbable a-d-un *pagus* alargit de cap au mijorn e a capsús. Que pòdem botar, arrond Longnon e d'auts istorians, aqueth *pagus Boiorum* que tinè lo País de Buix sancèr mès tabé lo Bòrn de l'un cap a l'aut. Atau qu'atrapèva au corrent de Contis, a l'arriu deu Binzac e que s'esplandiva de long de l'arribèira hauta e baixa d'Eira. Lo son hèit qu'acabè versemblablement au dehentz d'un perimètre destermiat per les comunas contemporanèas deu Pòrge, Lèja, Lo Tremple⁶, Arés, Endarnòs, Lenton, Audenja, Marxa Prima, Viganòs, Miòs, Salas, Lugòr, Belin (xètz Beliet), Manòr, Argelosa, Sòra, Trençac, Sabres, Escorce, Sindèras (de qui pòdem botar qu'èra *Coaequosa*, a le termièra dab los Tarbèlles), Aunessa e Leharí, Lo Binzac, Husar e Sent Delian de Bòrn (cartas p. 8 et 17). Aqueth abescat qu'auré desapareixut au V^{au} o au VI^{au} sègle pramon l'abesque deus Boiates ne participèt pas au concili d'Agde l'ann 506. Lo semblar deus autors de les cartas istoricas, dessenhadas desempuix lo sègle XVII^{au} e susquetot les deu XIX^{au}, qu'es en diga-danga tà çò deus publants de çò dond vairé lo País de Bòrn. Èrann Bituriges Vivisques, Boiates, Vasaboiates, Cocosates o Tarbèlles ?

⁶ Les comunas deu Pòrge e deu Tremple que sonn sovent plaçadas en Medòc e no pas en Buix.

Deu tèmps de l'Ancian Regime, les representacions cartograficas de Gàllia qu'èrann imprecisas, susquetot les dond estórenn dessenhadas davant lo sègle XVIII^{au}. Le qui mantaveram purmèr, pramon de le soa qualitat grafica e le soa representativitat entermiei los tribalhs de l'epòca, qu'es le deu Robert de Vaugondy (1723-1786), publicada l'ann 1750 e titolada *Gallia Antiqua in Provincias et Popula divisa*. Qu'es un testimòni de le coneixença qui los istorians e geografe deu tèmps avènn de l'Istòria de Gàllia. En efèit tot lo Bòrn de bisa, de Sanguinet dinc a Senta Aulàdia e Pontens, atau com lo País de Buix, que sonn plaçats suu territòri deus Bituriges Vivisques, hòra Novempopulània. Que sàbem totun hòrt plan, uei, los Boiates qu'èrann un deus nau puples coneixuts per estar aquitans. Lo hèit deu *pagus Boiorum* n'i es pas mentavut quònd los nòms de les ciutats de *Losa* (Sanguinet) tabé com *Boii* (Le Mòta, comuna deu Teix) e sonn amuixats sus le carta. Au mijorn *Segosa* (Sent Pau de Bòrn) e *Mosconnum* (Micse) que sonn hicadas en çò deus Tarbèlles.

Talèu le començada e susquetot au cors de le dusau mèitat deu XIX^{au} sègle, los tribalhs cartografics mèi bienn documentats que s'empàrann sus arrecercas mèi apregonidas. Uva *Carte des Gaules*, dessenhada en 1831 per lo Pierre Lapie (1777-1850), que hica *Losa* au país deus Boate (sic), *Tellonum* (Lic Postèir, qui tròbann tabé escrivut *Telonnum*), *Bercorates* (Biscarròce, a tòrt pramon d'uva semblança fonetica enter los dus nòms), *Salomacum* (Salles) e *Mosconnum* en çò deus Cocosates, botats dehentz le ciutat deus Tarbèlles. Charles V. Monin (†1880) que hèi, l'ann 1834, uva carta titolada *La Gaule divisée en dix sept Provinces* dond torna préner çò de Lapie en bèth hicantz *Losa* en çò deus Boiates. Tots, Boiates, Cocosates e Tarbèlles que sonn plaçats com cau en Novempopulània, au cronte deus tribalhs deu Vaugondy e deus sons davancèrs deu tèmps de l'Ancian Regime. Uva carta pareilha, publicada l'ann 1838, d'autor desconexut, que torna préner les termièras dessenhadas preus Lapie et Monin.

Que mantaveram enfin, totjamèi pr'aqueth sègle XIX^{au}, çò qui pénsam estar l'atlas istoric mèi bon de queth tèmps, òbra hòrt escaduda de l'Auguste Longnon (1844-1911) titolada *Atlas Historique de la France depuis César jusqu'à nos jours*, editada en çò de Hachette en 1885. Les cartas, hòrt precisas, estampadas e imprimidas per Erhard hrains a París, qu'amúixann le quita linha costèira qui pòdem botar enta-d-aquiths tèmps, tabé com les hitas departamentaus de uei. Le carta titolada *Gaule à l'arrivée de César, 58 avant l'Ere Chrétienne*, que hica *Cocosa* e los Cocosates, tabé com tot lo hèit deus Boiates en çò deus Tarbèlles. Aqueth puple qu'es dat com lo mèi importènt deu darrèr aquitan e de l'Aquitània de Cesar. Sus aquesta medissa carta, *Salomacum* n'es pas plaçada en Gàllia aquitana. Uva dusau carta titolada *Gaule sous domination romaine, vers l'an 400 de notre ère*, que hèi hòrt precisament véder lo territòri de Novempopulània. Les lemitas deus *pagi* que sonn clarament apresentadas e que hícan *Boii*, *Losa*, *Tellonum* e *Segosa* en un *pagus* dond s'amassa lo Buix, lo Bòrn tabé com los cantons de Pissòs e de Sabres dab le part de darrèr deu de Sòra. *Cocosa* que's situa sus le termièra enter aqueth *pagus* e lo deus Tarbèlles. *Salomacum* qu'es hòra Novempopulània. Que i a dobtes, uei, tà çò de le localisacion de quera estacion sus le via principau Bordèu-Astorga. Que pénsann se trobèva mèilèu de cap a Mons, cornau de Belin, çò dond sembla mèi logic pramon qu'es lo lòc ond tràucann Leira. Le via romana que seguiva dret de cap entau Barp enta-d-atrapar a *Burdigala*. E seré, aqueth *pagus* nòrd-occidentau de le província, lo misteriós e supausat abescat deus Boiates qui am mantavut a le paja 7, davant d'estar trocejat enter Bordèu, Dacs e Vasats ?

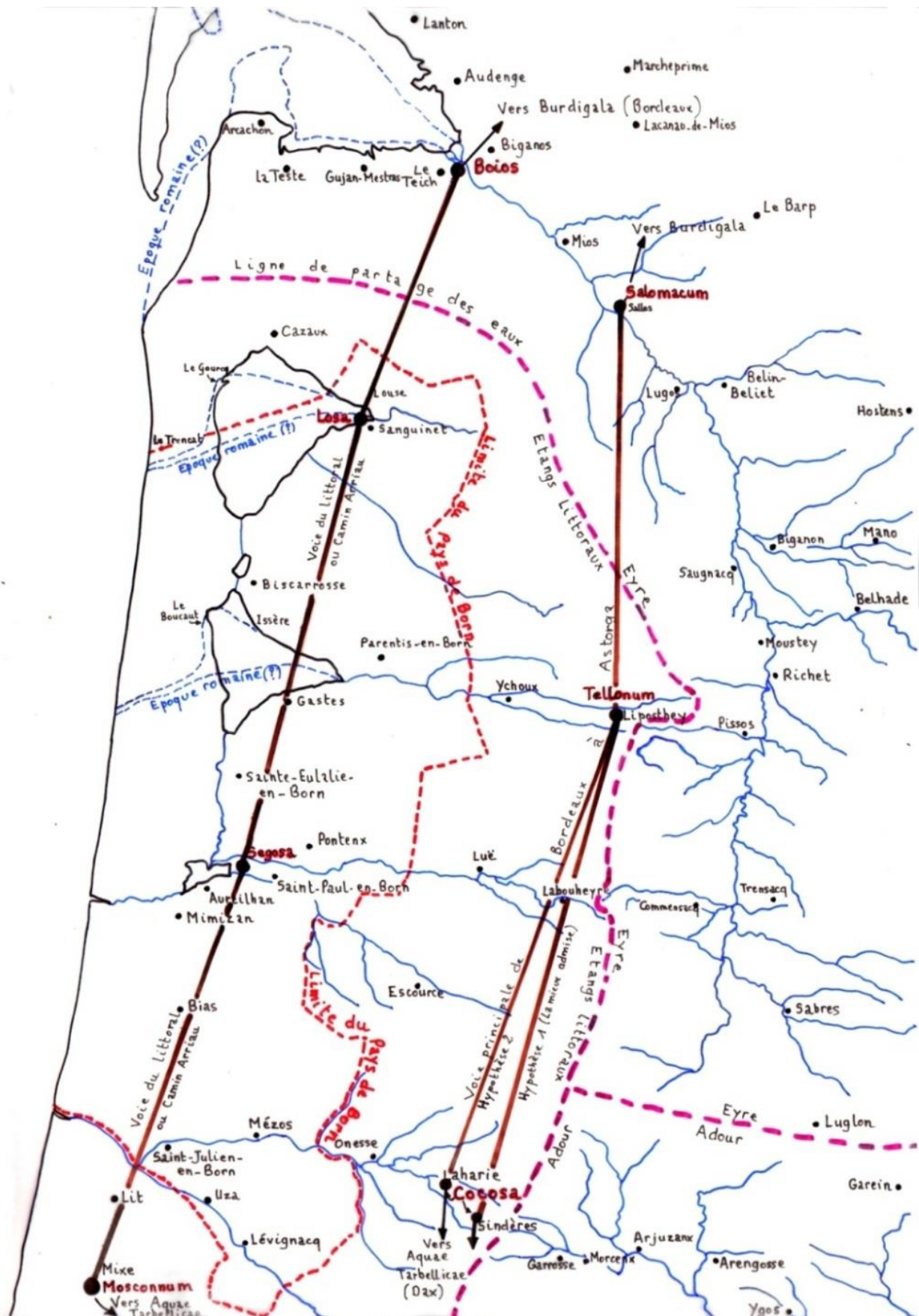
Tabé com ic escriu lo Jean-Pierre Bost les comunautats, amassadas en les zònas mèi favorablas, qu'èrann desseparadas les uvas de les autas per esplandidas xètz publants. Qu'èrann bòscs hadentz termièras, lòcs aiguichuts e de maixant puplar enter los arrius. Lo Buix e lo Bòrn que sonn deu dusau òrde percè les ciutats de *Boios* e de *Losa*, alunhadas de 17 quilomètres au mèi dret, los nòstes aujons ne s'empipiatgèvann pas en copantz le miada pr'arré, qu'èrann desseparadas pr'un ermàs hèit de lanas aiguichudas, unquèra pro mau desaigadas uei, çò dond èra mèi vrai au tèmps estat de l'Antiquitat, davant les òbras d'assaniment de les Lanas de Gasconha dond estórenn hèitas au sègle XIX^{au}. E mèi, lo país de Buix e lo País de Bòrn que sonn de duvas arribèiras diferèntas e aquò qu'estot tustèm importènt entà destermiar duvas comunautats. Le purmèira, versemblablement territòri deus Boiates, qu'aucupa Leira (o Eira) baixa e qu'es de l'arribèira de çò qui apèram adara Laca d'Arcaixon, dond èra un estuari. L'auta qu'es deus estanhs de uei, dond èrann corrènts costèrs deu tèmps de le Gàllia aquitana e de le Novempopulània. Le linha de partatge de les aigas qu'es, unquèra uei, hòrt vedènta enter Caudòs, cornau de le comuna de Miòs, e le lemita departamentau enter Lanas e Gironda. Ne cau pas sonque espiar, l'ivèrn, l'aiga de les crastas de long deu camin departamentau 216 ent'ond se'n va, decap entà bisa o entau mijorn. Mèi de cap entà capvath, le canau dond va de Casaus dinc a Gujan qu'es artificiau e qu'estot croinada l'ann 1835. Le parròpia casalina, per estar totjamèi estada au País de Buix, qu'estot amassada dab Le Tèsta en 1790. Aquera hita dond, desempuix au mèi chic mila anns, desseparteix Buix e Bòrn, qu'es bilhèu lo sovir d'uva division hòrt mèi vielha, tabé com ic escriu l'Anne Zink. Que constàtam tabé un continuèr de publament en País de Buix, dond es sobtament acotat enter *Boios* e *Losa*, desseparadas pr'aquesta esplandida despublada e amarada de quasi 20 quilomètres. Aqueth continuèr de publament que torna aparéixer enter *Losa* e los purmèrs lòcs abitats mèi de cap entau mijorn. Atau, n'i a pas sonque quate quilomètres enter los darrèrs ostaus de Sanguinet e lo purmèr quartièr de Biscarròce, cinc quilomètres enter les darrèiras maisons de Biscarròce e Gastas. Que cau tornar díder lo site d'*Ussera*, botat com estar Gastas e de qui le mombrança n'es damorada dab lo microtoponime Issèra, suu hèit de Biscarròce, que's trobèva exactament suu bòrn de le via romana deu litorau, coneixuda suu lòc dab lo nòm gascon de Camin Arriau e dond va de *Boios* dinc a *Mosconnum*. Lo tròç dond corrè de *Losa* dinc a *Segosa* qu'estot anegat, enter Biscarròce e Gastas, l'estanh deu Mijorn quònd apareixot a l'Edat Miejançèira. Les sobras d'uva capèra romanica que's pòdenn véder devath chic d'aiga hentz l'estanh. Aquera capèra qu'es a l'estrem deu lòc aperat Issèra, dond es au dret deu Bocau(t), a capvath de l'estanh, bocau qui lo Cassini e mantau sus le soa carta e dond es versemblablement le vielha salhida de cap a le mar. Qu'es tabé l'indret mèi hends siguentz les carta batimetricas e qu'es suu cantèr de queth vielh estèr, devath les aigas au dret de Le Pandèla, qui ann descobèrt uva fortificacion proto istorica. Que pòdem tabé mantàver tres microtoponimes deus interessènts dond sonn *Losa* a Sanguinet, a bisa de le Gorga, lo Gorc o mèilèu Gurp en gascon deu lòc a Le Tèsta, au darrèr de l'estanh e lo Trencat a bisa de Biscarròce Plaja. Lo purmèr que hèi bienn sòlide pensar au nòm antic *Losa*. Lo dusau qu'es un lòc ond sonn uva laguva e un brauàs e lo tresau, sus le lemita departamentau enter Lanas e Gironda e donc le enter Bòrn e Buix, qu'es bilhèu testimòni deu bocau vielh. Tà çò de les mòtas castraus, certadas o supausadas, que sonn plan presentas au País de Bòrn : mòta o fortificacion de Le Pandèla a Biscarròce, Tuc de Sarrasin, Tuc deu Pastor e Tuc de Monjat a Pontens, Tuc deu Castèth a Senta Aulàdia, Tuc de Hons a Sent Pau, Tuc de Castèth Nau e Tuc de Lanti d'Aurelhan, Tuc d'Udòs a Mamisan, Poi deu Castèth a Biars, Tuc de Castejar a Mesòs, Mòta deu Castèth de Husar e uva mòta senhalada au Binhac. Los arriuòts com le Gorga, lo Nassèirs, l'Arriu de les Haurias, lo Cantelop o l'Escorce n'avènn pas un debit pro importènt, tabé com n'a Leira, entà les dunas dond s'acarcussèvann ne hadóssinn pas poixiu a l'aiga dond se n'anèva de cap a le mar. Aquò

que hadot vàder los estanhs de Casaus-Sanguinet, Biscarròce-Parentias e Aurelhan quònd aquiras aigas abuurèrenn chic a chic l'arribèira de'quiths arrius. Les poblacions deu lòc que calórenn atau mudar de cròts e se n'anar de cap entau davant, tabé com ic pòdem véder a *Losa* o *Segosa*. Aquiths tres estanhs que desembócann uei sus le mar a Mamisan, en bèth seguintz lo corrènt de Senta Aulàdia dond bordeja les dunas a capsús.

En bèth contunantz de cap entau mijorn, le camada enter Gastas e Sent Pau qu'es de onze quilomètres, quate enter Sent Pau e Aurelhan, tres enter Aurelhan e Mamisan, sèt enter Mamisan e Biars, nau enter Biars e Sent Delian e nau enter Sent Delian e Micse. Au País de Bòrn, pr'anar de l'un lòc puplat a l'aut, n'i a pas nat *no man's land* tabé com n'i a enter Buix e Bòrn. Que sonn tèrras plan desaigadas pr'un sarròt d'arriuòts e n'i a pas nada esplandida despublada en se hèntz de cap au mijorn, enter Bòrn e Marancin.

Lo territòri deus Boiates e deus Cocosates

Que pòdenn a-d'arason botar lo hèit pròpi deus Boiates que s'acabèva enter *Boios* e *Losa*, quònd aquesta darrèira èra xètz dobte lo quatecamins deus dus puples. *Coaequosa/Cocosa* (a l'estrem de Leharí o Sindèras) qu'estot bèra pausa dat com caplòc deus Cocosates, qu'es pro dobtós estossi estat atau. Avènn quitament un capdulh los Cocosates ? Tabé com ic escrivórenn lo Jean-Jacques Bost e le Bénédicte Fénié, *Coaequosa* qu'èra mèilèu uva damorada, un estanc senhalat per l'itinerari d'Antonin, enter *Burdigala* e *Aquae Tarbellicae* (Dacs), atau com *Tellonum*. Que bótam los Cocosates, publada xètz importènça politica maja, qu'estórenn tributaris deus sons vesins mèi potents de bisa e deu mijorn. Qu'èrann hèits *sexsignani* (de les xeis banèiras), çò dond vòu díder que federèvann xeis tribús. Que pénsam bèras uvas que tinènn lo Bòrn de uei. *Segosa*, a miei camins enter *Boios* e *Aquae Tarbellicae*, qu'èra bilhèu le hita enter les tribús cocosatas de bisa, jos influéncia boiata e les deu mijorn jos le deus Tarbèlles. Mès bilhèu los Boiates qu'estenórenn lo son poder dinc a *Mosconnum*, valent a díder suu Bòrn sancèr, çò dond pòt tabé estar. Atau les tribús cocosatas de le part septentrionau, arrond d'estar estadas bilhèu tributàrias deus Tarbèlles, que n'estórenn deus Boiates pramon de le proximitat geografica e qu'estórenn integradas au son *pagus*, davant d'estar amassadas dab l'abescat de Bordèu le soa entitat territoriau e religiosa quònd desapareixot. Lo *pagus Boiorum* qu'amassèva bilhèu los Boiates *stricto sensu* (au País de Buix), uva partida deus Cocosates (au País de Bòrn e a l'entorn de l'arribèira hauta de Leira), quauques Vasates a l'estrem de Sòra, per le part de davant (atau lo nòm Basaboiates qui utilisann a-bèths-còps) e bilhèu quauques Tarbèlles sus le termièra mijornau. Los Boiates que dèrenn lo son nòm au parçan. Lo País de Bòrn que vairà un arxiprèstat puix uva conferéncia eclesiastica distints deu Buix vertadèr e que damorerà civilament virat de cap au mijorn, Labrit e a Tartàs.

Lemitas de partatge de les aigas e arribèiras deu *pagus Boiorum*, Halip Lartiga, 2015

L'Edat Miejançèira, teira romanica-vascona : lo ducat-comtat de Vasconia, Vasconia citeriora o continentau⁷

Los Vascons qu'estórenn mantavuts talèu le fin deu VI^{au} sègle e qu'avórenn un ròtle màger, politic e militari, en Novempoplània, ond tornèrenn trobar los sons hrairs etnics, los Aquitans proto-bascos. Que senhorejèrenn suu País de Bòrn dinc a le fin deu ducat-comtat de Vasconia/Vascònia, dond estot creat l'ann 602 preus Merovingians entà sajar de'us aguiar, mès aqueth qu'avot uva vita quasi autonòma e lhèu independenta. Pendènt le tempora merovingiana, dab l'arribada deus Vascons, Novempoplània que vadot principat de Wasconia talèu le fin deu VI^{au} sègle e lo son nòm que desapareixot per totjamèi l'ann 626, arremplaçat preu de ducat de Vasconia. Lo Bòrn qu'estot quasi tustèm de'queth ducat-comtat, *de facto* o *de jure*, pendènt lo periòde merovingian, quònd n'estot abèths-còps tirat au sègle VII^{au}. Qu'estot generaument atau a l'epòca carolingiana pramon, mau sínguinn los partatges dond èrann uva vet carolingiana, lo Bòrn que damorèt en Vasconia, *de jure* o *de facto*. Los ducs e comtes qu'èrann sovent de tusca vascona e lo darrèr, Sanç Guilhèm (1009-1032), duc de Vasconia/Gasconha e comte de Bordèu, qu'èra lo hilh de Guilhèm Sanç e d'Urraca de Navarra, hilha de García II de Navarra, rei de Pampalona. Qu'estot educat a le cort de Navarra e que sembla arreconeixot lo son cosin lo rei de Pampalona Sancho III Garcés, hèit lo Grand, com senhor sobiran. Davant le soa mòrt, en 1032, Sanç Guilhèm que s'i mauescadot quònd sagèt d'arrehar l'unitat de Vasconia, de qui lo hat estot decidit l'ann 1063 pramon que desapareixot tau com entitat politica.

Le Vasconia merovingiana, Auguste Longnon, detalh, 1885

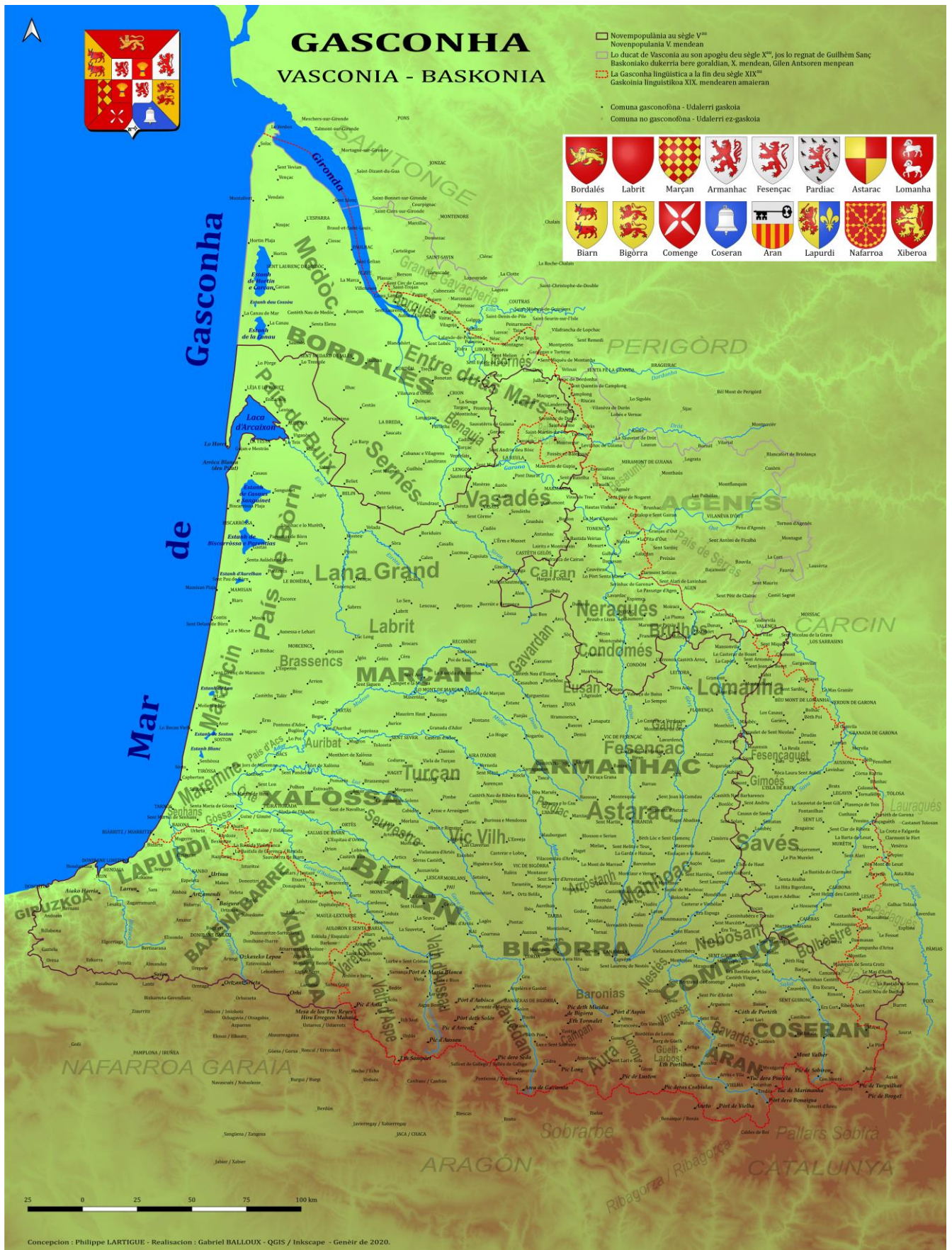
⁷ Le Vasconia ulteriora qu'es au mijon de les Pirenèas.

Le Vasconia carolingiana, Auguste Longnon, detalh, 1876

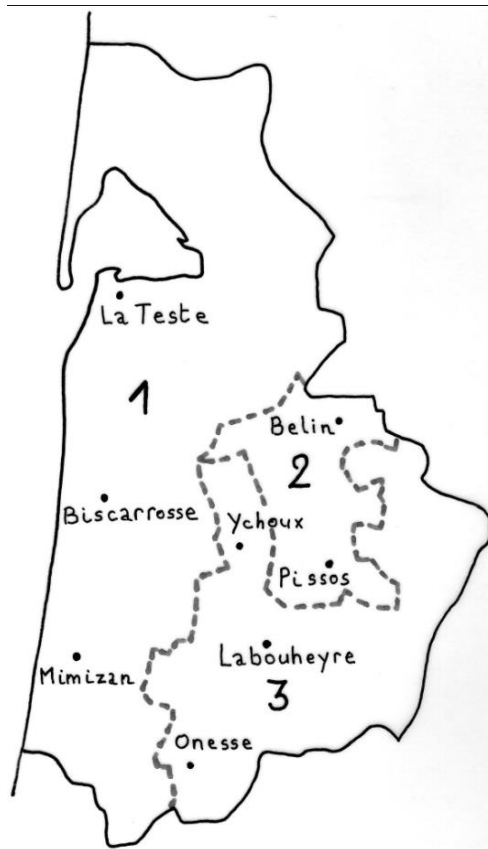
Lo Tuc de Hons a Sent Pau de Bòrn
Mòta castrau deu XI^{au} sègle, fòto Jibi44

Lo ducat de Vasconia jos lo regnat de Sanç V Guilhèm, purmèira mèitat deu XI^{au} sègle (termièra nega)

Halip Lartiga, 2014

Tabé com ic am vist, le hauta Edat Miejançèira que vedot versemblablement le dispareixuda de l'ipotetic abescat deus Boiates, dond estot a-d'arrond talhucat au profieit de les diocèsis de Dacs, Vasats e Bordèu. Lo País de Buix qu'estot restacat a le diocèsi de Bordèu talèu aquesta epòca.

Lo *pagus Boiorum* trocejat enter les diocèsis de Bordèu 1, Vasats 2 e Dacs 3, Halip Lartiga, 2016

Lo campanèr pòrge deu priorat de Mamisan, dependent de l'abadia de Sent Sever, fondat a le fin deu X^{au} sègle preu duc de Vasconia Guilhèm Sanç (950-996)
fòto Jibi 44

Le Vasconia-Gasconha en lo ducat d'Aquitània a le fin deu XI^{au} sègle

En 1063, arrond le batèsta de La Castèla (1062) dond vedot le victòria deus Peitavins e le deshèita deu darrèr comte gascon, Bernat II Tumapalhèr, lo comte de Peitieu Guilhèm VI, tabé duc d'Aquitània dab lo nòm de Guilhèm VIII, que s'apoderèt le Vasconia citeriora, aflaquida desempuix le soa estrocejada deu X^{au} sègle. Le possibilitat de perennisar uva Gran' Vasconia, amassantz totas les tèrras de vea vasco-aquitana enter Èbre e Garona, a l'entorn deu reiaume de Pampalona o reiaume de Navarra, qu'estot atau avalida. A comptar de'quera epòca Gasconha e los Gascons, atau com le maja partida deus Bascos de bisa, qu'estórenn au darrèr deus Peitavins, puix deus Anglo-Angevins e deus Francés. Les 450 anadas d'existéncia deu ducat-comtat de Vasconia qu'estórenn lo periòde quònd le maja partida deus sons estatjants arresignèrenn chic a chic le soa lenga proto-basca enta-d-adoptar lo romanic gascon, lenga neolatina deus qui harann d'ara avant Gascons. Los tèxtes medieus ne deburèrenn pas los Bascos e los Gascons davant lo XI^{au} sègle, data de le romanisacion quasi-sancèira de le Vasconia citeriora, dond vadot Gasconha au sègle XII^{au}. Los qui estórenn de ueimés mantavuts com Gascons qu'èrann los Vasco-Aquitans romanisats quònd lo nòm de Bascos estot dat aus Vasco-Aquitans dond s'avènn sauvat le lenga originau. Le lemita lingüistica enter lo gascon e l'*euskara* qu'es chic o mic le medissa desempuix aquest tèmps a bisa de les Pirenèas.

L'Aquitània deu Cesar, le Novempopulània e lo ducat-comtat de Vasconia qu'avènn coneixut hòrt un grand continuèr territoriau pendènt mila anns, desempuix lo Ier sègle davant Jàsus-Crist dinc a le purmèira mèitat deu XI^{au} sègle. Ne serà pas mèi atau a partir de l'Edat Miejançèira centrau (XI^{au}-XIII^{au}) e unquèra menx a l'Edat Miejançèira tardiva (XIV^{au}-XV^{au}). Lo ducat-comtat de Vasconia unificat que dispareixot per totjamèi e çò qui apèrerann d'ara enlà Gasconha que vadot chic a chic un milahulhas religiós, politic, administratiu, judiciari e fiscau de qui les hitas ne's superpausèvann pas que rament. Les divisions feudaus en comtats, vescomtats, baronias o senhorias que hadórenn uva situacion tan complicada e cambiadissa termièras plomadas que sonn hòrt mauaisidas a determinar arrond le dispareixuda deu ducat-comtat gascon en 1063.

Gasconha en l'empèri Plantagenet 1154-1453

Guiana qu'es uva evolucion d'Aquitània, *Aguiana* en gascon. *Aquitania* → **Aqui(d)aina* → *l'Aguiana* → *la Guiana*. Aquesta apellacion qu'es entà le Guiana au sens estricte, mèillèu l'arriba dreita de Garona e le Gasconha occidentau. L'ortografia *Guyenne* ne virà pas sonque arrond le conquista francesa. Na Lionòra, hilha d'En Guilhèm X e arrèr arrèrhilha d'En Guilhèm VIII d'Aquitània, que maridèt N'Enric Plantagenet, comte d'Anjou, deu Maine, de Torena e duc de Normandia, en 1152. N'Enric que vadot rei d'Anglatèrra l'ann 1154 dab lo nòm d'Enric II e qu'estot lo purmèr de le dinastia. Le Lionòra que portèt alavetz les soas sesinas d'Aquitània e de Gasconha au reiaume anglo-angevin. Lo Bòrn qu'estot de le senhoria de Labrit a comptar de le començada deu XIV^{au} sègle. Que damorèt dehentz lo reiaume anglo-angevin de 1154 dinc a 1453, data de le conquista definitiva preus Francés, arrond le deshèita deus Anglo-Gascons a le batalha de Castilhon lo 17 de julhet 1453, fàcia a l'armada d'En Carles VII de França. Deu punt de vista religiós, lo País de Bòrn qu'estot encoplat au

País de Buix au XIII^{au} sègle, au bèth miei d'un arxiprèstat de Buix e Bòrn⁸ dessepartit en duvas conferéncias eclesiasticas, dab Parentias com capdulh. Arrond d'estar estat de le província eclesiastica de Novempopulània desempuix le començada de le crestiantat en Aquitània, lo Bòrn que depenot d'ara avant de l'abescat de Bordèu.

D'un punt de vista politic lo País de Bòrn qu'estot de Labrit, tabé com ic am dit, talèu lo XIV^{au} sègle, arrond le dispareixuda deu darrèr vescomte de Tartàs en 1312. Tot aquò qu'es de mau destriglar e ne cau pas con.hóner les divisions civilas e eclesiasticas, qui ne's superpausèvann quasi pas jamèi e dond èrann a-bèths-còps contradictòrias. Aqueth horra-borra enter civiu e religiós que hèi sovent vèder errors sus les cartas amuixadas dehentz hòrt de libis.

Lo castèth de Biscarròce, dond es deu XIII^{au} sègle,
fòto Halip Lartiga

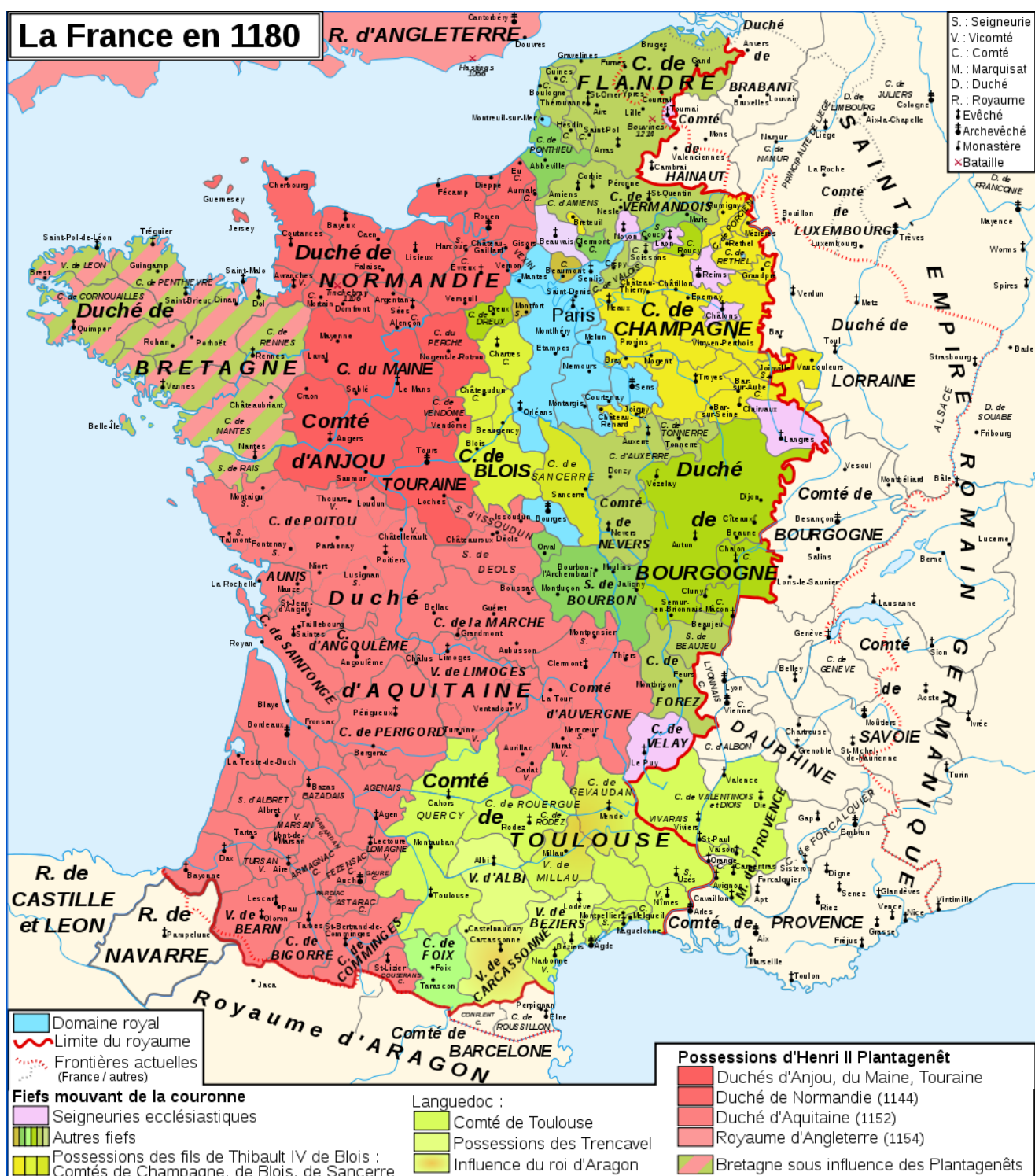

N'Enric II Plantagenet e Na Lionòra d'Aquitània, capletra deu XIII^{au} sègle

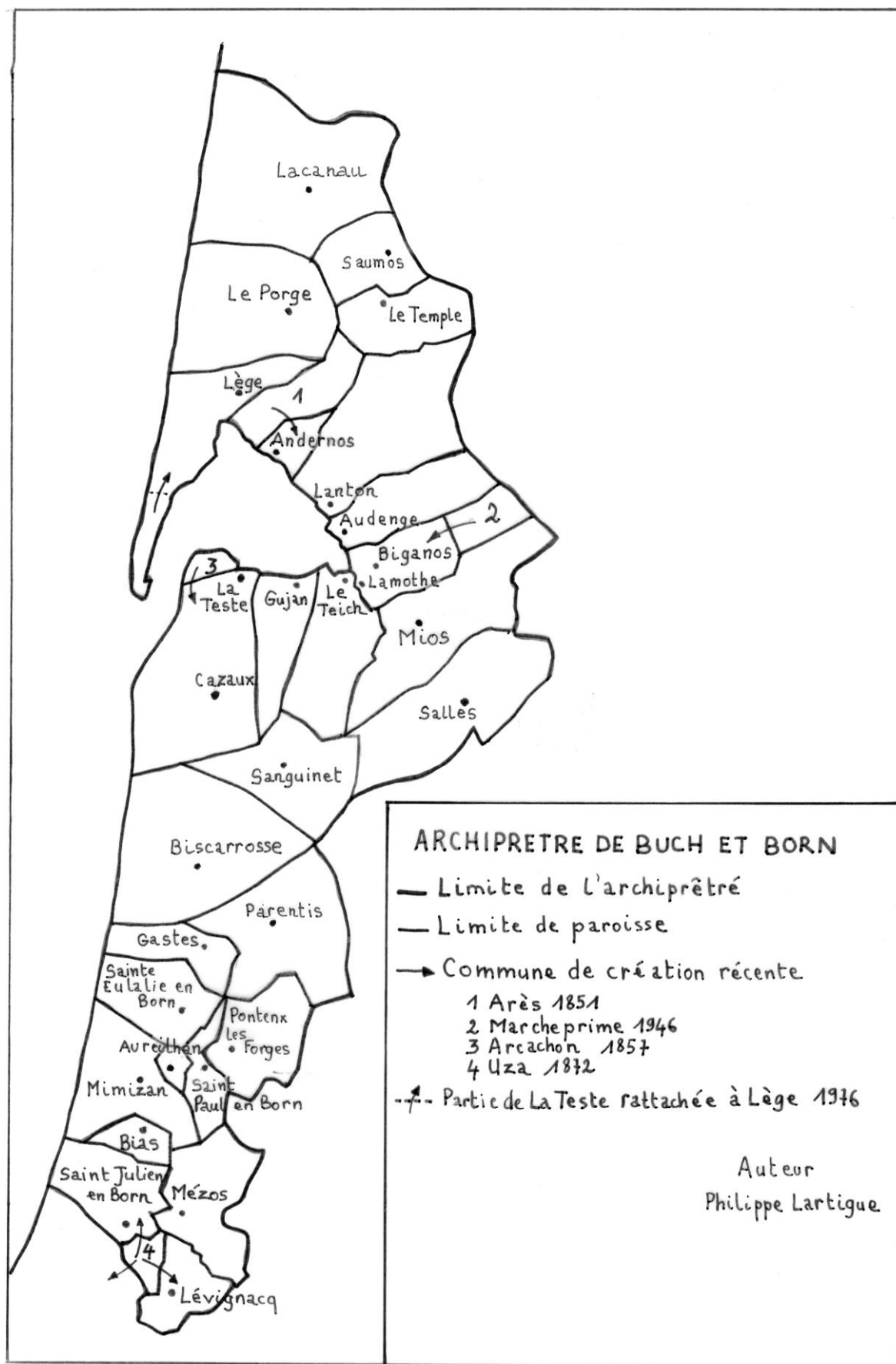
⁸ En 1239, lo Bòrn qu'es unquèra un arxiprèstat distint deu de Buix. A-d-aqueth navèth arxiprèstat de Buix e Bòrn unificat qu'estórenn amassadas, tardivament ce sembla, quate parròpias dond sonn civilament deu Medòc : La Canau, Saumòs, Lo Tremple e Lo Pòrge. Jean-François Bladé, dond mantau l'abat Baurein e lo Camille Jullian, que precisa aquiras parròpias que sonn deu Medòc, ço de tradicionaument avinut dinc a uei lo jorn.

Lo maine de N'Enric Plantagenet e de Na Lionòra d'Aquitània en 1154, Auguste Longnon, 1885

L'arxiprèstat de Buix e Bòrn en l'empèri Plantagenet, Zigeuner, 2008

L'archiprêtré de Buch et Born à partir du XIIIe siècle, Halip Lartigue, 2019

Lo País de Bòrn en le senhoria de Labrit au XIV^{au} sègle, Auguste Longnon, detalh, 1885

Arrond le conquista francesa de 1453 : l'epòca modèrna e le complexitat de le talhucada administrativa jos l'Ancian Regime

Los Parlaments

Los parlaments qu'èrann organisacions judiciàrias e legislativas. Lo Bòrn qu'èra, atau com le quasi totalitat deu departament actua de les Lanas, deu de Bordèu, creat en 1451 preu rei de França. Qu'estot definitivament instituit l'ann 1461 arrond le conquista de le Gasconha anglesa e le soa integracion au reiaume de França. Lo nòste parçan qu'i damorerà dinc a le soa desapareixuda l'ann 1790. Çò de mèi de les províncias de Guiana-Gasconha e de Biarn qu'estot mieipartit enter lo parlament de Tolosa, creat en 1443 e lo de Pau creat en 1620, Biarn quònd estot integrat a França per En Loís lo XIII^{au}.

Los parlaments jos l'Ancian Regime, Augusta 89, 2015

Los govèrns militaris

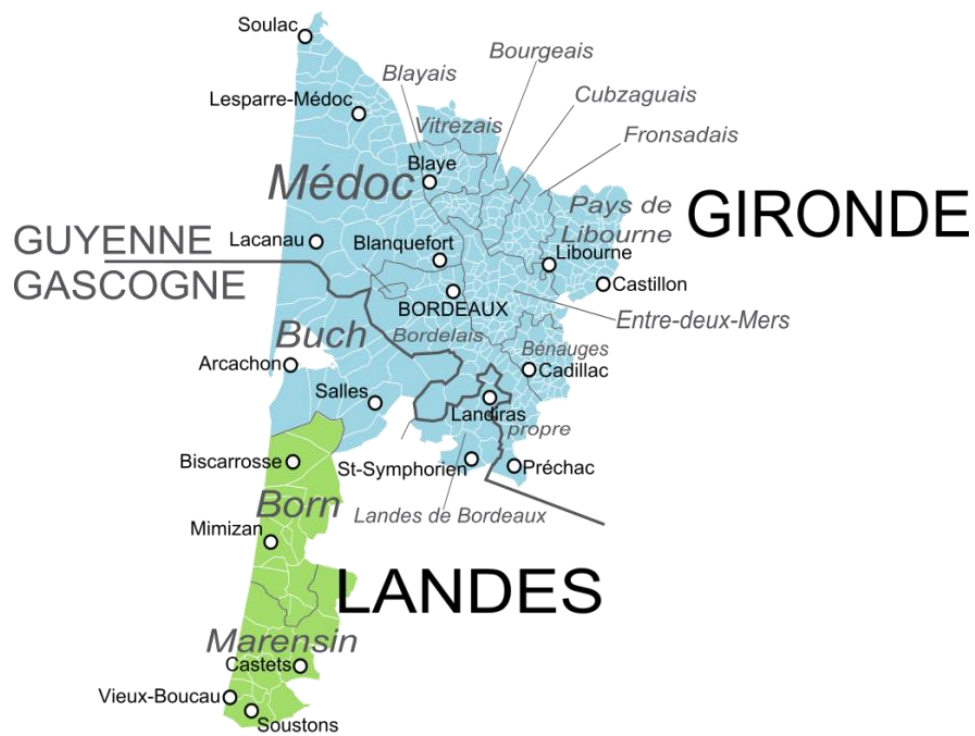
Los govèrns militaris qu'èrann les granas províncias. Lo govèrn de Guiana, dab Bordèu com capdulh, qu'estot creat en 1561. Qu'èra lo mèi esplandit deu reiaume. Purmèr govèrn generau de Guiana aus XVI^{au} e XVII^{au} sègles, que vadot Guiana e Gasconha au XVIII^{au}. Le Guiana e le Gasconha qu'estórenn distinguidas l'uva de l'auta a comptar deu sègle XVII. L'abat Jean-Joseph Expilly (1719-1793), istorian e geografe, qu'escrivè au sègle XVIII^{au} : « *Le Guiana, tabé com ic comprénenn uei, que's desseparteix en duvas partidas principaus, l'uva septentrionau e l'auta mijornau. Le purmèira que's sauva lo nòm de Guiana, e l'auta qu'a lo de Gasconha. Le Guiana pròpia qu'es separtida en xeis tròç, lo Bortalés, lo Vasadés, l'Agenés, lo Carcin, lo Roergue e lo Peirigòrd* ». Expilly que precisa Gasconha (carta 2 p. 26)

qu'es : « Le gran' e bròï' província (de qui Aux n'es lo capdulh) dond es deu govèrn militari generau de Guiana e Gasconha [...] Qu'amassa 1. les Lanas ; 2. le Xalòssa ; 3. lo Turçan ; 4. lo Marçan ; 5. partida deu país de Labrit ; 6. los Bascos o le tèrra deu Labord ; 7. lo comtat de Comenge ; 8. lo (sic) Bigòrra ; 9. lo Coserann ; 10. l'Armanhac ; 11. lo Condomés ; 12. part deu Vasadés e deu Bordalés, etc. [...] Que bàlhann a-bèths-còps a Gasconha uva esplandida mèi chicòia [...] e que le restrénhenn aus solets maines dond sobrevann com pròpis aus ducs de Gasconha [...] Alavetz Gasconha n'amassa pas sonque lo país de les Lanas, le Xalòssa, lo Turçan, lo Marçan e lo país de Labrit. Mès le purmèira que correspond mèi bienn a l'irèia generau qui n'am ». Que precisa en l'article corresponent le Sola qu'es un país de Gasconha. En los articles dond pàrlann deus parçans, bèths uns que sonn amassats. Atau lo país de les Lanas, siguentz Expilly, qu'arrecoteix les Lanas pròpias, dond sonn constituïdas de les vescomtats de Dacs, Labrit, Tartàs e Aort, mès tabé le Xalòssa e lo Marçan. Le maja partida deus país mantavuts ací que sonn dessepartits en mantuns auts país, com l'Armanhac (en Astarac, Lomanha etc.). Lo país de Labrit qu'es a despart pramon que s'esplandeix sus mantuns auts : Lanas, Vasadés e Condomés. Tà çò de mèi, lo diccionari atau com les cartas de queth tèmps que bàlhann termièras precisas, pr'exemple en l'article suu Vasadés, dond ne mantau totas les parròpias. Per le hita enter Gasconha e Guiana siguentz Expilly, dus país que sonn enter los dus : lo Vasadés e lo Bordalés (carta 1 p. 26). Per eth, qu'es Garona dond destermia les duvas províncias en Vasadés (article Vasadés). Tà çò deu Bordalés, ne balha pas nada definicion en l'article generau mès los articles consacrats aus divèrs país que perméten de hicar lo Buix, lo Bòrn, lo Marancin e les Lanas bordalesas en Gasconha⁹. Atau lo País de Bòrn, per estar en Bordalés, qu'èra de Gasconha e pas de Guiana. Lo Buix, tabé en Gasconha, qu'èra zòna de transicion enter Bordalés e Lanas. Le província de Guiana e Gasconha que desapareixot en 1790 e, tabé com ic veiram a le paja 29, lo Bòrn qu'estot restacat au departament de les Lanas e lo Buix au de Gironda.

Le Govèrn de Guiana e Gasconha, William R. Shepherd, 1926

⁹ Aqueth tròç qu'es hòrt inspirat deus comentaris d'Oie Blanche, autora de les cartas dond sèguenn.

Lo Bortalés au XVIII^{au} siècle, Oie blanche, 2014

Gasconha o aira vista com vertadèirament gascona jos l'Ancian Regime, Oie Blanche, 2014

Les generalitats

Les generalitats, tabé aperadas intendéncias, qu'èrann unh'auta division d'Ancian Regime. Le de Bordèu, de qui l'intendent mèi coneixut estot lo Louis-Urbain Aubert de Tourny (1695-1760), qu'estot creada en 1542 e lo Bòrn que ne hadot partida dinc a le soa desapareixuda en 1790. Les Lanas (*Lannes*) qu'i estórenn dinc a 1716 le generalitat d'Aux quònd estot creada e a le quau estórenn restacadas. L'ann 1751, l'intendéncia de Pau qu'i estot hornida. Le generalitat d'Aux e Pau, de qui l'intendent mèi famús n'estot l'Antoine Mégret d'Etigny (1719-1767), qu'estot desmembrada en 1767, les Lanas ne n'estórenn pas mèi jamèi e qu'estórenn en diga-danga enter Bordèu (1775-1784 puix 1787-1790) e Baiona. Le generalitat de Baiona e Pau qu'estot alavetz establida, puix suprimida en 1774 e amassada dab Aux. En 1775 Bordèu e Baiona, de l'un bòrd, qu'estórenn juntas e de l'aut bòrd Aux e Pau. En 1785 Aux e Pau, atau com Bordèu e Baiona, qu'estórenn separadas dehentz tres generalitats, Aux, Bordèu e Pau-Baiona. Pau-Baiona qu'estot desmiejada un darrèr còp enter Pau e Baiona. Les generalitats que desapareixórenn per tustèm l'ann 1790, tabé com tota le complèxa organisacion administrativa de l'Ancian Regime.

Le generalitat de Bordèu, compausada de xeis país d'eleccions e quate país d'estats, Castang-Coutou, 2015

Les senescaucias

Les senescaucias qu'èrann subdivisions de les generalitats, tau com circonscripcions administrativas, financèiras e judiciàrias. Le de Tartàs, salhida deu maine de Labrit, que data de 1566. Lo Bòrn, purmèr dependent de Bordèu, qu'i estot restacat per Na Joana de Labrit l'ann 1570 pramon qu'èra estat de le senhoria de Labrit talèu le començada deu XIV^{au} sègle, arrond d'estar estat de le vescomtat de Tartàs desempuix lo XIII^{au}. Qu'i damorerà dinc a 1790. Le senescaucia de Tartàs qu'acabè au dehentz de'quiras lemitas : Biscarròce, Sanguinet, Parentias, Xos, Licpostèir, Pissòs,

Argelosa, Sòra, Calenn, Licseir, Lo Senn, Labrit, Vert, Garenh, Igòs, Ossa, Sent-Jàguen, Melhan, Carcarèrs, Tartàs, Audon, Onard, Poiana, Laureda, Sent Jorns d'Auribat, Gamarde, Poi Artin, Clarmont (enclausat dehentz Dacs), Gòs, Preixac, Pontons, Leluca, Talèr, Castèths, Sent Miquèu-Escalús, Lon, Soston, Sent Jorns de Marenne, En Gomèr, Saas, Saubuca, Tiròce, Sent Joann de Marçac, Sent Martin de Hins, Senta Maria de Gòce, Sent Laurenç de Gòce, Sent Bertomiu, Sent Martin de Senhans, Sent Esperit (a l'èpòca desseparat de Baiona) e Tarnòs de qui Bocau e depenè unquèra. Cap Berton, Le Vena, Saunhac e Lo Muret, Mosteir, Viganon, Belada e Manòr qu'èrann enclavaduras dond èrann de le competència de Dacs. Les parròpias de Mau Còrn Haut e Baix, dependentas de Tartàs, qu'èrann enclausadas hentz Sent Sever.

Que legéixenn a-bèths-còps Biscarròce, Parentias et Sanguinet que votèrenn dab le senescaucia de Bordèu les eleccions deus arrepresentants aus estats generaus quònd se hadórenn, lo mes de gèr de 1789. Aquò n'es pas briga certat pramon, suu verbaut de le precedenta convocacion deus tres estats de le senescaucia de Tartàs en 1651, los tres vilatges qu'èrann bienn sus le teira, dab les autas parròpias deu Bòrn. Tà çò de le convocacion de 1789, lo Maurice de Chauton qu'a publicat uva part deus quadèrns de doléncias de le senescaucia de Tartàs en lo bulletin de le societat de Borda (1905-1906). Los deu Bòrn que hènn hrèita mès l'autor que parla deu Bòrn sancèr dond auré votat a Tartàs. Qu'es tabé l'irèia deu Cuzacq e xètz dobtè le de l'abat Départ en lo bulletin de 1881.

Les perbostats

Les perbostats qu'èrann lo purmèr grad de le justícia arreiàu. Le de Bòrn qu'estot creada en 1500. Atau qu'am uva carta publicada en çò deu Pierre Mariette en 1646, sus le quau le perbostat de Bòrn e s'amassa les parròpias de Gujan e de Le Tèsta dond sonn distintas deu Medòc, ond plàçann Audenja, Lenton, Endarnòs, Arés, Lèja e Lo Pòrge mès tabé deu Bortalés dab Lo Teix, Viganòs, Miòs, Salas e Beliet. Qu'esatau tabé s'uva carta deu Salomon Rogiers o Rogers de 1619, dond hica lo nòrd deu Buix, a partir d'Audenja, au país de Medòc e lo mijorn, a partir de Viganòs, en les Lanas de Bordèu e le perbostat de Bòrn. Sus aquera carta, les lanas hèitas de Bordèu qu'aucúpan l'espaci enter Garona e Ador.

Le senescaucia de Tartàs, Halip Lartiga, 2016

Arrond le Revolucion : l'epòca contemporanèa

Lo País de Bòrn qu'es deu departament de les Lanàs desempuix 1790. A le soa creacion, le maja partida qu'èra au districte de Tartàs, un òrde de continuèr arrond le senescaucia, e au canton de Parentias. Aqueth canton que s'amassèva quasi totas les comunas deu Bòrn luvadas Mesòs, au canton d'Arjusan e Sent Delian, Husar, Lo Binhas au canton de Castèths e au districte de Dacs. Uei, l'arrondiment deu Mont de Marçan qu'a totas les comunas deu Bòrn hòra Lo Binhas, Sent Delian e Husar dond sonn deu de Dacs. Lo restacament deu Bòrn a les Lanàs que correspond, siguentz l'Anne Zink, a quauqu'arré de mèi ancian e qu'amuixa bilhèu uva desseparacion multiseclara enter Buix e Bòrn. Lo Camille Jullian que's pensèva lo Bòrn qu'èra lo hèit d'un puple distint. Totun, le part de mijorn deu Buix, mau singui lo tropisme bordelès, qu'espia tabé de cap entau Bòrn.

Lo País de Buix a Gironda, lo País de Bòrn a les Lanàs ?

Les pleitejadas qu'estórenn aspludas e los deputats de le senescaucia de Bordèu qu'avórenn lo mòt dond clava en obtenentz lo Vasadés e lo Buix sancèr, purmèr tirats de l'aira d'influéncia deu cap lòc girondin en lo purmèr projèit de setèmer 1789. Que sàbem lo Buix e lo Bòrn que sonn de duvas arribèiras diferèntas. Un rap despublat e sovent mau desaiat de lana aiguichuda que s'esplandeix sus un vintenat de quilomètre enter los darrèrs borgs deu Buix e Sanguinet, lo purmèr deu Bòrn. Que pòdem botar los Cocosates e los Boiates qu'avènn le soa termièra en'queth cròt e pensar le hita departamentau de uei que n'es le mombrança. Lo País de Bòrn qu'èra tabé de Tartàs e que hadè, que'u cau tornar mombrar, un arxiprèstat autonòme e uva conferéncia eclesiastica distinta deu País de Buix. Que pòdem totun díder lo Buix, susquetot per le soa part de mijorn (lo Captalat e Lo Teix), que seré podut estar deu departament de les Lanàs e que seré estat logic deu punt de vista de le geografia umana e istorica. Qu'estot lo purmèr projèit apresentat a l'Assemblada nacionau constituenta e cartografiat per Hennequin lo mes de setèmer de 1789. Sus aquera carta les comunas mèi mijornaus de le Gironda de uei, devath uva linha diagonau dond va deu nòrd-oèst au sud-èst, includint Lo Teix¹⁰, Lugòr, Belin e Capsiuts, qu'èrann deu departament de les Lanàs. Le part de bisa deu Buix, a partir de Viganòs, Miòs e Salas, qu'èra dehentz un departament nomenat *Bordelois* dond excludiva lo Vasadés. Sus le carta qu'aparéixenn los nòms de Le Tèsta, Belin, Capsiuts, Labrit, Recohòrt, lo Mont, Casèras, Tartàs e Mamisan. Aqueth purmèr departament de les Lanàs n'avè pas Dacs ni mèi tapauc totas les comunas devath uva linha Soston, Sent Pau d'Acs, Pontons, Sopròce, Granada e Casèras dond èrann d'unh'auta division qu'anèva chic o mic deu Labord e de le Baixa Navarra dinc au Maremne, a le Xalòssa e au Turçan. Mès aqueth projèit n'estot pas causit per l'Assemblada, tabé com ic sàbem. Que cau soslinhar los abitants deu Bòrn e de le Gran'Lana vesia que demigrèvann sovent de cap entau Buix, tinut per mèi rixe e los gemèrs deu Bòrn qu'èrann a-bèths-còps emplegats en le Montanha preus aventz-pins testerins e casalins. Qu'es bilhèu pramon de'quò lo parlar gascon de Le Tèsta qu'es influençat preu deu Bòrn e lo bogés que hèi entèner sonits dinc a Mamisan.

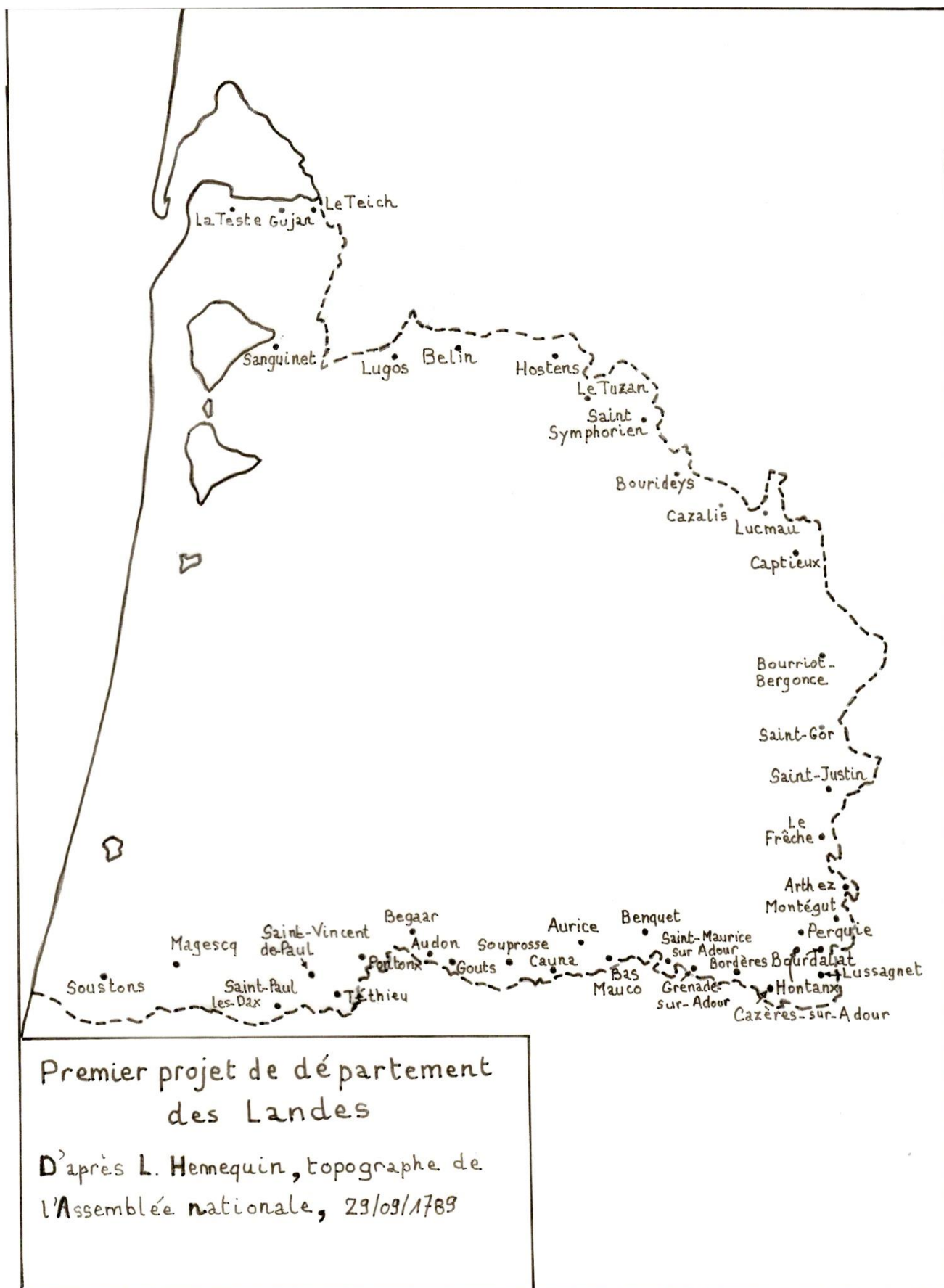
¹⁰ D'après le carta deu Hennequin, Miòs e Salas que sémblann estar en dehòra d'aqueth purmèr departament.

Lo departament de les Lanàs qu'estot en le província eclesiastica d'Aux, dab les Pirenèas Atlanticas, les Hautas Pirenèas e lo Gèrç desempuix le Revolucion dinc a 2002. Qu'es dehentz l'abescat d'Aira e Dacs desempuix 1790. En efèit, los abescats que correspónenn aus departaments e, a-d-ara, les províncias eclesiasticas a les regions administrativas. Qu'es en le circonscripcion judiciària de Pau, dab les Pirenèas Atlanticas e les Hautas Pirenèas. Le region Aquitània qu'estot creada l'ann 1960 en l'encastre de les circonscripcions d'accion regionau e, per avéder hòrt de mancas, que s'aduvèva totun dab l'anciana generalitat de Bordèu. Le Navèra Aquitània, hòraviada administrativa e tecnocratica dond hèi hoi a l'Istòria e a le simpla logica economica e umana, qu'es vaduda en 2015.

Lo País de Bòrn qu'es uei desmiejat en dus cantons. Lo deus grands estanhs, de qui lo caplòc es Parentias qu'amassa, tà çò deu Bòrn, les comunas de Sanguinet, Biscarròce, Parentias, Gastas e Senta Aulàdia. Lo de le Còsta d'Argent, dab Mamisan com caplòc, qu'a totas les autas comunas deu Bòrn, Pontencs, Sent Pau, Aurelhan, Mamisan, Biars, Mesòs, Sent Delian, Husar e Lo Binhaç. L'entitat soleta au dehentz de le quau am lo Bòrn sancèr qu'es lo país Lanàs Natura Còsta d'Argent creat en 2002 e dond tènn tabé uva part deu Marancin.

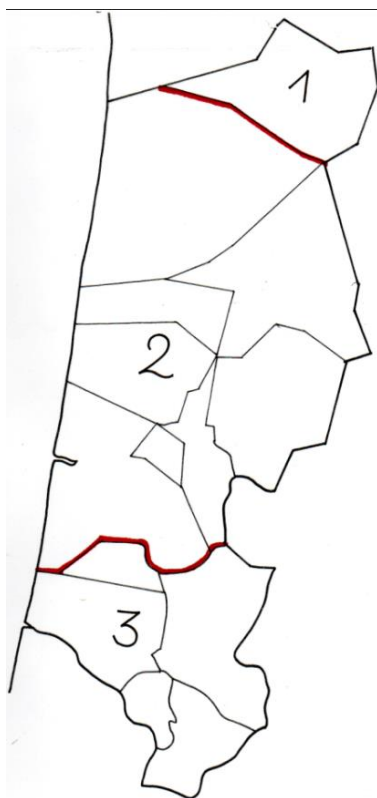

Projèit de departaments deu 29 de setèmer 1789, carta deu L. Hennequin

Le lenga vernaculària deu Bòrn : lo gascon

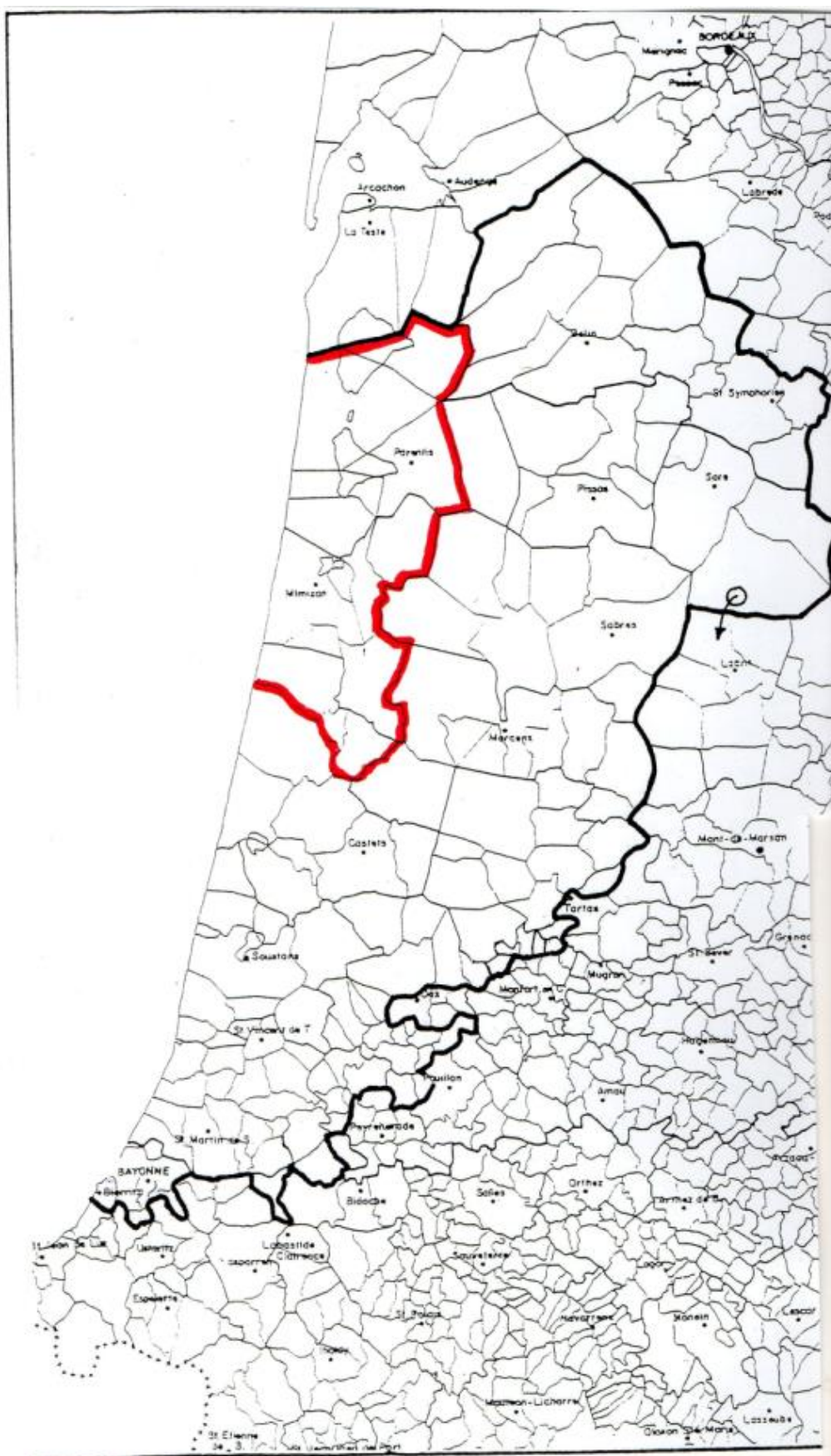
Que i a uva diferènça dialectau enter lo Bòrn e lo Buix. Lo purmèr qu'emplega un parlar « clar » e lo sigond qu'es deu gascon « néguer »¹¹. Totun, aquera arremarca cau que singui relativisada pramon les comunas de Miòs, Salas e Beliet que sonn deu dusau. Lo gascon « néguer » que s'audeix haut o baix suu territòri qui los Tarbèlles e tinènn e pro precisament suu de le senescaucia de Tartàs. Que cau precisar lo Buix, susquetot per le soa part de mijorn, qu'utilisa un dialècte de transicion enter gascon girondin (vasadés, medoquin) e gascon landés. Lo parlar de Le Tèsta qu'es a-bèths-còps espiat com landés. Le lenga vernaculària tradicionaument parlada au País de Bòrn qu'es atau lo gascon. Le maja partida deu son hèit qu'es en le zòna deu gascon centrau sonque Sanguinet dond es deu gascon intermediari (carta p. 33). Au mijorn Biars, Sent Delian, Mesòs, Husar e Lo Binhac qu'ann un grad de gasconitat mèi haut. Lo Bòrn qu'es tot enteir deu parlar « néguer », dond va de Miòs e deu Barp dinc a Guíxen, Urt e Anglet. Enter Sanguinet e Lo Binhac, tres variantas que's sèguenn. Sanguinet que tanh au gascon « néguer » septentrionau o girondin¹². Biscarròce, Parentias, Gastas, Senta Aulàdia, Pontencs, Sent Pau, Aurelhan e Mamisan que sonn en le zòna deu gascon « néguer » centrau ou grand-landés. Biars, Mesòs, Husar, Sent Delian e Lo Binhac que sonn deu gascon « néguer » mijornau o marancin. Que pénsam aquesta darrèira comuna qu'es lo centre de gravitat, geogafic e lingüistic, deu parlar « néguer », varietat pro caracterisada de le lenga gascona.

Les variantas sos-dialectaus deu gascon deu Bòrn, gascon néguer septentrionau 1, gascon néguer centrau 2, gascon néguer mijornau 3, Halip Lartiga, 2016

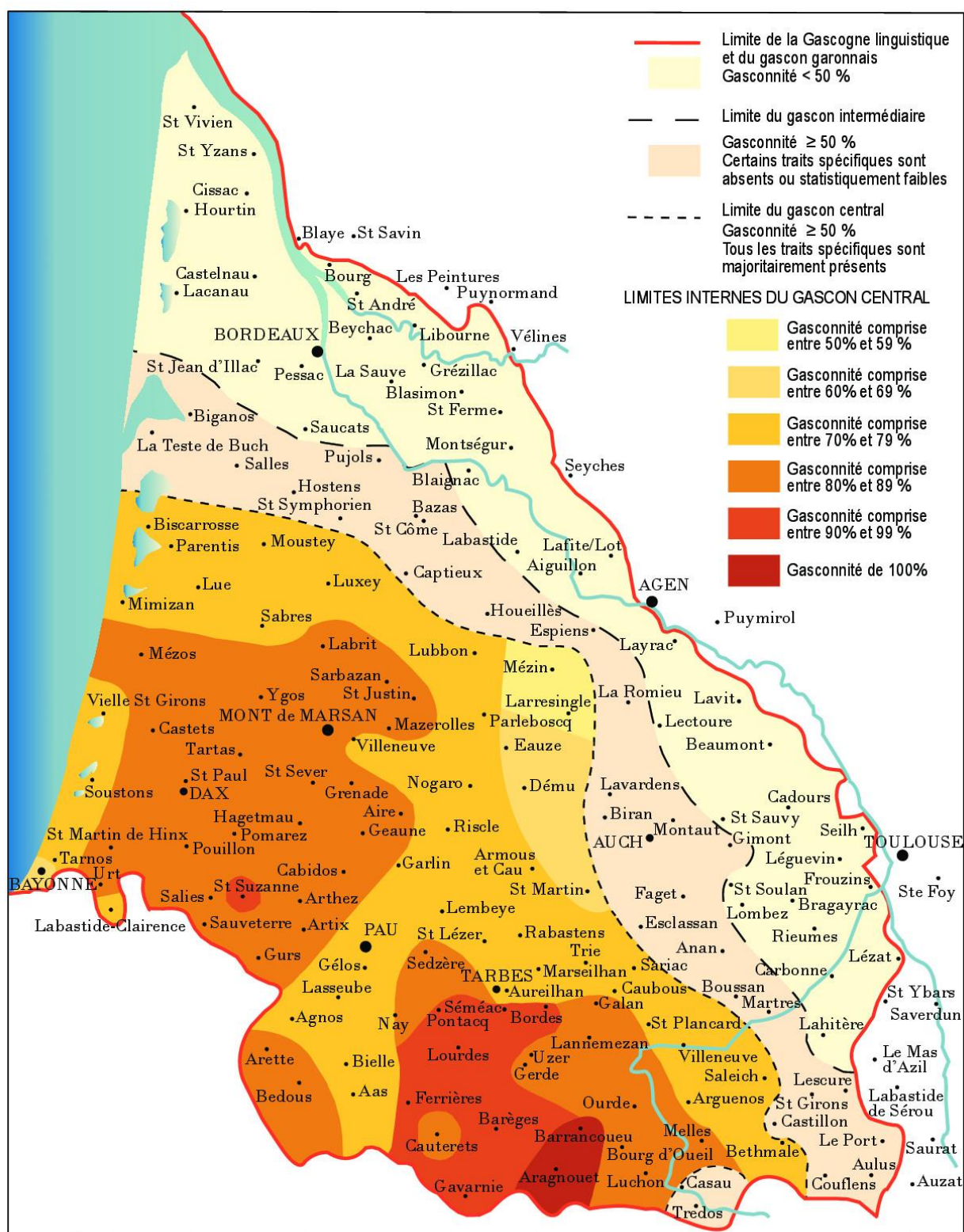
¹¹ Lo gascon « néguer » qu'es uva varietat de gascon parlada deu sud-oèst de le Gironda dinc a Baiona, Biàrritz e Anglet. Le soa caracteristica principau qu'es le prononciacion [oe/eu] de çò prononciat [é] en gascon « clar ».

¹² Totun, los tèxtes ancians qui am que múixann lo vielh parlar de Sanguinet qu'era mèilèu deu gascon centrau (Bourciez, Sacaze). Los vielhs qui hadori parlar, vaduts de cap a 1900, qu'avènn de vrai un parlar hòrt pròixe deu de Biscarròce.

Lo País de Bòrn en l'aira deu gascon « néguer », Halip Lartiga, 2016

LA GASCONNITE D'APRES L'A.L.G.

Carta deu camp gradient de gasconitat deus dialèctes gascons, d'ap rs l'Atlas lingüistic e etnografic de le Gasconha, Halip Lartiga, 2008

Enta-d-acabar

Desempuix le hauta Edat Miejangèira, lo País de Bòrn que s'a ahurtat aus sègles e lo son nòm qu'es unqüèra bienn coneixut deus de le tusca. Totun, los nòms tradicionaus multisecularis que sonn mèi anar mèi de manca quònd s'ageix de nomenar les entitats territoriaus e ne'us mantàvenn quitament pas mèi. De voler har *marketing* politic, economic e toristic, los manejadors de uei que s'estimann mèi los logos, sovent creats per monde de le comunicacion de qui le tèca n'es pas briga le coheréncia istorica. L'ancoratge identitari qu'es sovent vist per bèth-uns com un de'quò dond aniré contra uva sembla modernitat. Totun, ne pòdenn pas escobar atau aisidament mila anns d'Istòria. Arrèis, que pénsam los vielhs nòms istorics que pòrtann uva modernitat tustèm arrenovida pramon d'estar hòra deu tèmps, de les mòdas e percè qu'amúixann les valors hòrt positivas de l'ancoratge identitari e de l'arretiènça a le dilucion globalisada, dond miaça le nòste vielha civilisacion atau com le cauç de le nòste personalitat comuna. *Sud-Ouest* que n'i a pertot capvath lo monde mès n'i a pas sonque uva Gasconha. Grands estanhs, que n'i a en America deu Nòrd, en Africa, en Russia ou en Finlàndia e los nòstes ne sonn pas tan grands qu'aquò. Lo País de Bòrn, ne n'i a pas sonqu'un : unic, venerable e presiu. Perqué e au nòm de qué e carrem arresignar de l'aperar atau ?

Sent Delian de Bòrn, lo fare de Contis

Epilògue

Ací qu'atz uva carta de politica ficcion. Qu'amuixa le gran' Vasconia tau com seré poduda estar se, arrond lo decès deu duc de Vasconia Sanç V Guilhèm e le deshèita de La Castèla, lo son encon Sanç III de Navarra n'avè pas dixat lo comte de Peitieus s'apoderar deu ducat-comtat de Vasconia en 1063.

Le gran' Vasconia dividida en províncias, Eneko del Castillo, 2008

BIBLIOGRAFIA

Aparicio Rosillo, Susana. *Los vizcondes de tartas. Peso y significación de uno de los poderes regionales entre la gascuña inglesa y el Reino de Navarra (siglo XI-1312)*. Université de Pau et des Pays de l'Adour, Universidad Pública de Navarra, 2012.

Bladé, Jean-François. *Géographie politique du Sud-Ouest de la Gaule pendant la domination romaine*, Annales du Midi, revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale, tome 6, n° 21, pp. 5-30, 1894.

Bost, Jean-Pierre. *Dax et les Tarbelles. Actes du 53ème congrès d'études régionales de la fédération historique du Sud-Ouest, Dax et Bayonne, 27 et 28 mai 2000*, Talence Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, 2001.

Bost, Jean-Pierre. *Présence humaine dans la Grande Lande du deuxième âge du fer à la conquête franque. La Grande Lande, histoire naturelle et géographie historique, actes du colloque de Sabres* : Editions du CNRS et du Parc naturel régional des Landes de Gascogne, 1981.

Boyrie-Fénié, Bénédicte. *Aperçu sur la voie romaine Bordeaux Dax par Salles*. Bulletin de la société de Bordas.

Courteault, Paul. *Histoire de Gascogne et de Béarn*. Paris : Boivin, 1938.

Expilly, Jean-Joseph. *Dictionnaire géographique, historique et politique des Gaules et de la France*. Éd. de Paris : Desaint et Saillant, 6 volumes in folio, ouvrage inachevé (il va jusqu'à la lettre S), 1762-1770.

Fénié, Bénédicte et Jean-Jacques. *Dictionnaire des pays et provinces de France*. Luçon : éditions Sud Ouest, 2000.

Lalanne, René. *Emprise du Camin Arriaou*. Bulletin de la Société de Bordas. 1978.

Lartigue, Philippe. *Petit atlas linguistique de la Grande-Lande*. Biscarrosse, inédit, 168 pages + minutes de l'enquête orale 257 pages, 1992.

Lartigue, Philippe. *Le vocalisme du gascon maritime*. D.E.A. de Sciences du Langage, Université de Toulouse-Le Mirail, 164 pages, 2004.

Lartiga, Halip. *Gascogne, langue et identité*. Orthez, Per Noste Editor, 2010.

Longnon, Auguste. *Atlas historique de la France depuis César jusqu'à nos jours*. Hachette, 1885.

Luchaire, Achille. *Les origines linguistiques de l'Aquitaine*. Pau : Imprimerie et lithographie Véronèse, 1877.

Maurin, Bernard. *3000 ans sous les eaux, vingt ans de fouilles archéologiques dans le lac de Sanguinet*. Ed. Gaïa, 1998.

Maurin, Louis et **Souilhac**, Valérie. *Les énigmes de Boios*. In: Capitales éphémères. Des Capitales de cités perdent leur statut dans l'Antiquité tardive, Actes du colloque Tours 6-8 mars 2003. Tours : Fédération pour l'édition de la Revue archéologique du Centre de la France, 2004. pp. 191-205. (Supplément à la Revue archéologique du centre de la France, 25)

Rohlf, Gerhard. *Le gascon: études de philologie pyrénéenne*. Tübingen, Pau : Max Niemeyer Verlag, Marrimpouey, 1977.

Séguy, Jean. *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne* (6 tomes). Paris : C.N.R.S. Tome I, cartes 1-219 ; tome II, cartes 220-562 ; tome III, cartes 563-1092 ; tome IV, cartes 1093-1608 ; tome V (verbe) fasc. I, cartes 1609-2063 ; fasc. II, commentaires, 305 pages ; tome VI cartes 2066-2531 + notice explicative 32 pages + chemise des matrices dialectométriques, 1954-1973.

Tartière, Henri. *Inventaire sommaire des archives départementales antérieures à 1790, Landes*. Paris, imprimerie et librairie administratives de Paul Dupont, 1868.

Zink, Anne. *Pays ou circonscriptions, les collectivités territoriales de la France du Sud-Ouest*. Publications de la Sorbonne, Paris, 2000.